

PG

P4 64

5-354153

1201

NZ4

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

Nas Jezik

The University
of Michigan
Periodical
Reading Room

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књига XIX, св. 2—3

БЕОГРАД, 1972.

САДРЖАЈ

	Стр.
1) Бранислав Милановић, Глаголи на -ати са дво- јаком презентском основом	69—181
2) М. Павловић, Семантичке девијације и интерфе- ренције	119—134
3) М. Стевановић, С маргина двају прилога из два ча- сописа	134—141
4) Берислав М. Николић, Основни принципи творбе речи у савременом српскохрватском књижевном језику (наставак)	142—154
5) Љубомир Поповић, О начинским реченицама са везником (а) да	155—164
6) М. Стевановић, Око облика допуне једног израза из правне терминологије	165—169
7) Д. Г. Премк, Приступ обради падежних синтагми у средањој школи (наставак)	170—180
8) Језичке поуке	181—187

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ

Секретар Уређивачког одбора др Живојин Станојчић

БЕОГРАД

1972.

Штампа: Издавачка установа „Научно дело” — Београд,
Вука Караџића 5

НАШ ЈЕЗИК

Књига XIX

Нова серија

Св. 2—3

ГЛАГОЛИ НА -АТИ СА ДВОЈАКОМ ПРЕЗЕНТСКОМ ОСНОВОМ

I

1. Као што се зна, глаголи са инфинитивом на *-аћи* имају у презенту основу на *-ѐ-*, *-ā-*, *-й-*. У Б е л и ћ е в о ј класификацији од осам врста ти глаголи чине II, V, VI и VIII врсту. А за поделу глагола на врсте Б е л и ћ је узео однос инфинитивне и презентске основе. Према том критеријуму глаголи на *-аћи* сврстани су тако да однос основа *-а-*: *-ѐ-* представља II и V врсту (*рџа-ти* се: *рџѐ-м* се, *ййса-ти*: *ййиѐ-м*), *-а-*: *-ā-* је VI (*чуџа-ти*: *чуџā-м*), а *-а-*: *-й-* — VIII врста (*дрџа-ти*: *дрџй-м*). Глаголи II и V врсте имају, дакле, исте гласове на крају својих основа, и ове друге карактеристике промењен сугласник који је у основи инфинитива (нпр. *с* : *ш* код глагола *ййсаићи*). Другим речима, они се од глагола II врсте диференцирају само сугласничком алтернацијом. Међутим, то нема никаквог значаја за промену самих глагола јер је измена сугласника у презентској основи извршена у давној прошлости, још у општесловенској језичкој заједници, и тај гласовни закон није уопште актуелан за наш језик. М. С т е в а н о в и ћ¹ је у том смислу модификовао Белићеву класификацију: за II глаголску врсту дао је напореда промену глагола *орайи* и *ййсайи*, и тако је све правилне глаголе поделио на седам врста.²

¹ Савремени српскохрватски језик I, Београд 1964, с. 339.

² Најновију поделу глагола предлаже М. П е ш и к и н у раду *О класификацији српскохрватских глагола* (Зборник за филологију и лингвистику X, Матица српска, 1967, 103—111). Критеријум његове поделе садржи више

Јасно је да је такво одређивање глаголских основа и њихових међусобних односа засновано на савременом стању језичких појава. Историјски критеријум оперише са друкчијим гласовним изгледом основа, а самим тим је друкчији и њихов морфолошки статус. Упоредна граматика, тако, доказује да су глаголи VIII (Белићеве) врсте, који у инфинитиву испред *-аџи* имају предњонепчане сугласнике *ч*, *ж*, *ј* и сугласничке групе *ши*, *жд* (нпр. *кричаџи*, *бежаџи*, *бојаџи се*, *ишиџаџи*, *звиждаџи*) некада били глаголи на *-ѣти* одн. *-ѣти* (*ѣ=јаџи*) и да су данашњи лик добили фонетским изменама које су се такође вршиле у епоси прасловенског језика.³ Отуда се њихова презентска основа завршава на *-ѣ-* као код глагола који сада имају такав инфинитивни завршетак: *бѣжѣм*, *бѣжѣ се*, *звѣждѣм* и сл. као *видѣти* (*viděti*): *видѣм*, *бѣлѣти* (*bělěti*): *бѣлѣм* („постајем бео“) и др. А глаголи наше V и VI врсте имали су некада основу презента на *-је-*; на пример, у презенту *вѣжѣм*, *вѣжѣш...*, од глагола *вѣзаџи*, *-ѣ-* је постало од *-зје-*, а презентска основа *знѣ-* од гл. *знѣџи* првобитно се такође завршавала на *-је-* (у стсл. је *знаѣ*, *знаѣши*, *знаѣтъ...*). Гласовне промене које је затим претрпела та основа дистанцирале су их морфолошки. Једни су глаголи старим јотовањем и најстаријом палатализацијом добили нов, палатални сугласник, и основа презента није им се више завршавала на *-је-*, већ само на *-е-* (*вѣжѣ-*, *вѣчѣ-*). Код других је различитим фонетским процесима — губљењем нестабилног сонанта *ј* у међусмогласничкој позицији, између *а* и *е*, асимилацијом тих гласова и контракцијом — добивен дуг самогласник *-ѣ-* (**знаје-* > *знае-* > *знаа-* > *знѣ-*). На тај начин су створене две презентске основе — на *-ѣ-* и на *-ѣ-*. И новим односом основа (*-а-* : *-ѣ-*) глаголи V врсте изједначили су се са глаголима II врсте, као што је то већ истакнуто. У току језичког развитка неки су и сасвим прешли у

елемената: глаголске основе, морфолошку узајамност појединих типова, акцентске односе, семантичке категорије. Глаголи са односом основа *-а-*/*-ѣ-* (*резаџи-режем* и др.) и *-а-*/*-ѣ-* (*чиџаџи-чиџам*) чине два раздела исте (III) врсте.

³ Р. Бошковић, Основи упоредне граматике словенских језика, Београд, 1968, 82—83; — А. Белић, Речи са конјугацијом, 1963, 28; — Т. Мареџић, Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, Zagreb 1963, 67 (III изд.).

ту врсту јер је предњонепчани сугласник из презента продро и у основу инфинитива. Такви су, на пример, глаголи: *чешем* : *чешаиѝи*, *ѡмиѡнем* : *ѡмиѡнаиѝи*, *зайочиѡнем* : *зайочиѡнаиѝи*, *кашљем* : *кашљаиѝи*. Међу њима се нашао и глагол *орем* : *ораиѝи* после очвршћивања гласа *р* у презентској основи на -је- (стсл. *орати*, *орѣж*, -иши). У народним говорима има много више тих глагола него у књижевном језику.

Али глаголи V врсте били су увек ближи глаголима VI врсте, типа *чуваиѝи* : *чуваѡм*. Инфинитивна основа им се и данас завршава на исти самогласник (-а-), а видели смо да су се некад слагали и у погледу друге, презентске основе. И они су се зато налазили у сталној узајамности: прелазили су из једне врсте у другу. Наиме, глаголи V врсте добијали су облике и од основе презента на -ā-, а они којима је однос основа -а- : -ā- примаран добијали су облике и од презентске основе на -ē- са измењеним претходним сугласником. На пример, може се узети да су глаголи *дремаиѝи* и *скиѡиѝи* у нашем језику најпре имали презентску основу на -је- са општим делом на сугласник, а да им је основа на -ā- секундарна јер је у старословенском *дрѣмати* -мѡѣж, -мѡиши, сѣпати -плѣж, -плѡиши, у руском *дремаѡѡѣ*, -мѡѡ, *дрѣмѡѡѣш* сѣпѡѡѣ, -плѡѡ, -плѡѡѣш. На другој су страни глаголи *махаиѝи*, *скиѡиѝи* се и сл. За презентски облик *махаѡм* у Рјечнику ЈАЗУ пише: „ово је старији облик јер је у осталијем славенскијем језицима основа у *praes. маѡа* (али у рускоме има *praes. махаѡ* и *машѡ*)“; у старословенском је *махати*, -хаѣж, -хаѡиши. И од глагола *скиѡиѝи* се старији облик презента је свакако од основе на -ā- (стсл. *скѡѡтати* сѡ, -ѡѣж сѡ, -ѡиши сѡ; рус. *скиѡѡѡѡѣсь*, -ѡѡѡѡѣсь, -ѡѡѡѡѣсь). Као што ће се видети, историјски речник ЈАЗУ не даје много података о томе који је презентски облик „колебљивих“ глагола на -ѡиѝи изворан а који је млађег порекла. Међутим, треба претпоставити као највероватније да су глаголи V врсте ти који су, по правилу, захваћени класификационим померањем. Они су томе више подложни услед извесне деформисаности презентске основе присуством измењеног, јотованог одн. палатализованог сугласника. Наравно да су овде у центру нашег интересовања они глаголи на -ѡиѝи који у својој промени у савременом

језику имају основу презента на *-ē-* и на *-ā-* без обзира на изворност тих основинских завршетака. Задатак који сам поставио састоји се у томе да се што реалније осветли стање овог морфолошког појава и да се онда на основу тога укаже на тенденције његовог будућег развитака. За основу излагања узет је материјал који садржи Правопис српскохрватскога књижевног језика од 1960. године, у издању Матице српске и Матице хрватске.

2. У речничком делу тог Правописа наведен је велик број глагола на *-аѝи* с двојаким облицима у презенту, императиву и глаголском прилогу садашњем — по конјугацијском типу *ѝицаѝи*, *ѝишѝм* (V Белићева врста) и *чиѝаѝи*, *чиѝѝм* (VI врста). На пример.: *шеѝаѝи*, *шеѝѝм* и *шеѝѝм*; императ. *шеѝај* и *шеѝи*; прил. сад. *шеѝајѝи* и *шеѝѝи*; *махаѝи*, *машѝм* и *махаѝм*; императ. *маѝи* и *махај*; прил. сад. *маѝиѝи* и *махајѝи*. Навешћу све те глаголе према сугласнику испред инфинитивног завршетка *-аѝи*.

а) Са сугласником *Б*:

ГЇБАТИ (и с префиксима: НА-, ПРЕ-, ПРИ-, РАЗ-, СА-, У-, УЗ-), ЗЇБАТИ (пored ЗЇБАТИ);

б) са сугласником *В*:

ДОЗЇВАТИ (и с префиксима: НА-, О-, ОД-, ПО-, ОПО-, ПРЕ-, ПРИ-, ПРО-, СА-);

в) са сугласником *Г*:

ВАГАТИ;

г) са сугласником *Д*:

ЗЇДАТИ (и с префиксима: ДО-, ЗА-, ИЗ-, НА-, НАД-, НАДО-, О-, ОБ-, ПО-, ПОД-, ПРЕ-, ПРИ-, СА-, У-);

д) са сугласником *К*:

ДЕКАТИ („терати узвиком де“), ЖМЇКАТИ (и с префиксом ИЗ-), ЗАНЕКАТИ, ИСПЇКАТИ, ЈАЛАКАТИ, НАХЇКАТИ, ТОРОКАТИ, ЂУКАТИ, ЃРКАТИ, ХАЛАКАТИ, ХРАКАТИ (и с префиксом ИЗ-), ХРКАТИ, ЦМАКАТИ, ЧАЛАКАТИ; МЉАСКАТИ, ПЉЕСКАТИ (и с префиксима:

ЗА-, НАД-, ПО-, ПРЕ-, РАЗ-), СТИСКАТИ (и с префиксом ПРИ-);⁴

ђ) са сугласником М:

ДРЕМАТИ (и с префиксима: ЗА-, НА-, О-, ПО-, ПОЗА-, ПРИ-, ПРО-, РАЗ-), ЗАЋЗИМАТИ (и с префиксима: ОБ-, ОД-, ИЗ-, ПО-, ПОЗА-, ПОД-, ПООД-, ПРЕ-, ПРЕД-, РАЗ-), ЗАИМАТИ (и с префиксима: НА-, ИЗНА-, У-, УНА-, ОБУ-, ПРЕДУ-, ПО-, ПОЗА-, УЗА-), ЋЖИМАТИ (од из-жимати) (и с префиксима: НА-, СА-), НАДИМАТИ СЕ, ОТИМАТИ (и с префиксом ПРЕ-), ХРАМАТИ (и с префиксима: ДО-, О-, ОД-);

е) са сугласником П:

ИСКЛЕПАТИ („изоштрити клепањем, нпр. косу“), НАКУПАТИ СЕ (и с префиксом ПРО-), ПОКАПАТИ (према *к ђ ѝ а љ и*) (и с префиксима: ПРО-, У-), СИПАТИ (и с префиксима: ДО-, ЗА-, ИЗ-, ИЗА-, НА-, О-, ОБА-, ОД-, ОДА-, ПО-, ПОДА-, ПРЕ-, ПРИ-, ПРО-, ИСПРО-, РАЗ-, РАЗА-, РАСПРО-, СА-, У-), СКАПАТИ (и с префиксом ПО-), ХРИПАТИ, ЧЕПАТИ, ШКРИПАТИ (и с префиксом ЗА-), ШТИПАТИ (и с префиксом ИЗ-), ШТРАПАТИ;

ж) са сугласником С:

СИСАТИ (и с префиксима: ЗА-, ИЗ-, НА-, ПО-, ПРЕ-, У-);

з) са сугласником Т:

БЕНЕТАТИ, ГЊЕВЕТАТИ („говорити полако, нејасно“), ЗАГОНЕТАТИ (и с префиксима: ОД-, У-), ЗАЗВЕКЕТАТИ, ЗАКЛЕПЕТАТИ, ЗАКЛОКОТАТИ, ЗАКРКТАТИ, ЗАНОВЕТАТИ, ЗАПРЕТАТИ, КЛЕВЕТАТИ (и с префиксом О-), ЛЕТАТИ (и с префиксом С-), РАЗБУКТАТИ СЕ, СКАКУТАТИ, СКЋТАТИ СЕ (и с префиксима: ДО-, ИЗ-, НА-, ОД-, ПО-, ПРО-), СРЕТАТИ, СРКУТАТИ, ЧЕКЕТАТИ, ШЕТАТИ (и с префиксима: ДО-, ИЗ-, НА-, ОД-, ПО-, ПРЕ-, ПРО-, СА-, У-), ШУШКЕТАТИ;

⁴ Глагол *шкљѝти* (и с префиксима) наведен је с тројаким облицима. Зато о њему другом приликом.

и) са сугласником *Х*:

ДУХАТИ (и с префиксима: ЗА-, НА-, О-, ПО-, ПРО-, РАЗ-, С-), КИХАТИ (и с префиксима: ИЗ-, ПРО-), МАХАТИ (и с префиксима: ЗА-, У-), ЊИХАТИ (и с префиксима: ЗА-, ИЗ-, НА-, ОД-, ПО-, У-), ОПАХАТИ, ПУХАТИ (и с префиксима: ЗА-, ИЗ-, НА-, О-, ОД-, ПО-, ПОД-, ПРО-, РАЗ-, У-);

ј) са сугласником *Ц*:

КВОЦАТИ (и с префиксом ЗА-), ЙЦАТИ СЕ (штуцати се).

3. У облицима ових глагола по *V* врсти извршена је фонетска промена у вези са гласом *j* из наставка *-је-* за основу презента. Тако су дентали *й̣, ђ, с + j*, по старом јотовању, дали предњонепчане сугласнике *ћ, ђ, ш* (нпр. *сређајџи — сређѣм, зидајџи — зиђѣм, сјајџи — сјиѣм*), а од лабио-денталног *в* и билабијала *й̣, б, м + j* добивене су гласовне групе *вљ, њљ, бљ, мљ* (нпр. *дозивајџи — дѡзѣвљѣм, сјијајџи — сјињљѣм, гибајџи — гибљѣм, дѣшимајџи — дѣшимљѣм*). Што се тиче задњонепчаних сугласника *к, г, х*, они су испред *j* прелазили у палатале *ч, ж, ш*, који су тада били меки у изговору, услед чега се *j* губило (нпр. *хрѣкајџи — хрѣѣм, вагајџи — вађѣм, њѣхајџи — њѣшѣм*). Овде је место и ономатопејским речима са африкатом *Ц* (*ицајџи се* и *квоцајџи*), јер у другим случајевима тај глас који је постао од *к* алтернира са *ч* (нпр. *мицајџи се — ми-чем се*). И напоследку, место изворне сугласничке групе *-скј-* у штокавским говорима је *ши̋* и *шћ*. Глаголи са групом *-ск-* у општем делу дати су, у Правопису, са другим рефлексом (*шћ*).

4. У вези са горњим прегледом глагола на *-ајџи* с двојаким облицима треба, пре свега, рећи ово. Правописни речник, где су ти глаголи наведени, врло је обиман и најобимнији је од свих досадаш их, јер садржи неколико десетина хиљада речи које су по нечему од значаја за правопис. Велико богатство речничке грађе која је у њему заступљена чини убедљиво утисак да се ту налази све што је на правописном (и граматичком) плану спорно. Ипак тако није. Сигурно је да има још доста речи које су изостале. Међу њима су и неки глаголи на *-ајџи*, чије је одсуство, у сваком случају, приметно. Ја ћу их сада овде изнети.

Ту је, на првом месту, глагол *узимајџи*. Нема га у правописном речнику. Међутим, то је основни глагол за више сложених с префиксима који су наведени. А онда — та се глаголска реч врло често јавља у писаном изразу, а у говорном оптицају је готово стално присутна. У нашим речницима има презент на *-аџи* и *-џи* (*узимаџи* и *узимџи*), а тако је и у Белићевом Правопису (1950): *узимајџи*, *-аџи=узимџи*, као и у Маретићевој Граматици (III изд., 1963, стр. 280). Али у Боранићевом Правопису (1951) је с презентом само на *-аџи* (*узимајџи: -аџи*). И тај глагол је свакако зато изостављен (НЈ књ. XIII, 43). Ја сам га овде узео и потврде за његове дублетне облике даваћу заједно са потврдама за наведене сложене глаголе.

Затим недостаје такође обичан глагол *изазивајџи* поред *зазивајџи* који има доста ретку употребу, док су сложени с другим префиксима узети. У Вуковом речнику презент им је *изазиваџи* (*вџи*), *зазиваџи* (*вџи*), а и код Белића први глагол има два облика у 1. л. једн. Међутим, код Боранића их нема. Састављачи правописног речника сигурно су се и овде држали Боранићевог Правописа. А ти се глаголи, као што ћемо видети, употребљавају с двојаким облицима у промени као и остали слични с другим префиксима.

Изостављен је и глагол *џрожимајџи*, а наведени су сложени с префиксима: *из-*, *на-*, *са-*. А тај глагол има несумњиво чешћу употребу. У делима писаца која сам прегледао примери су само за гл. *џрожимајџи*. И сви су за његове облике по VI врсти. Навешћу ове: Светлост која их *џрожима* (Р. Петровић, Бурлеска, 102); — ледена страва *џрожима* тело (С т. Ј а к о в љ е в и ћ, Српска трилогија I, 55); — *џрожимају* тело жмарцима (Ј. Поповић, Избор, 115); — осјећај материнства, који *џрожима* све што је женско (Н. Симић, Прољеће, 29); — *џрожима* сву (М. Божић, Курлани, 287). Али овај глагол има и облике од друге основе, по V врсти. На омоту књиге Свети враг од П. Шегедина презентски облик је *џрожимџи*, а у речнику ЈАЗУ такав облик презента потврђен је примерима: *џрожимџи* вјетар („говори се у Стонском Рату“) и: зима ме *џрожимџи* до кости (Милас). — Исто тако нема ни имперфективног глагола *иза-*

жмиаџи, док је перфективни *изажџи* наведен. У Вуковом речнику и у Ристић-Кангргином презент тог глагола је *изажџиџам*, а код Деановића и Јернеја — *изажџиџљем*. У речнику Белићевог Правописа је и један и други облик: — *зажџиџам* (*изажџиџљем*), као и у речнику Матице српске и Матице хрватске, али без потврда.

У правописном речнику нема глагола *куџаџи се*, а налазе се сложени с префиксима *на-* и *џро-*, који иначе нису тако обични у употреби. Међутим и тај глагол има двојаких облика у промени. Истина, у првом издању Вуковог Српског рјечника презент је само на *-ам*, али у другом издању је *куџаџам* (*џљем*), *куџаџам* (*џљем*) *се*. Тако је и у речнику ЈАЗУ и код Броз—Ивековића. У Њиховом речнику дате су две потврде за облик презента по V врсти: Ђевојка *се* у водици *куџље* (из Српских народних пјесама из Херцеговине, које је за штампу приредио Вук Караџић) и: Дођоше виле да *се куџљу* (Српске народне приповијетке, које је скупιο и „на свијет издао“ такође Вук). А језик народних умотворина, нарочито језик народних песама и приповедака, за Вука Караџића је био толико усавршен да му је он давао ранг књижевног језика. Облици овог глагола од основе презента на *-је-* нису сасвим непознати ни у нашем данашњем језику. Такав облик употребио је А. Шантић у песми *Неретва*: Неретва се ломи, а с високих кука нага дјеца скачу и с виком *се куџљу*. Исти облик употребио је и један млади песник из Црне Горе у песми *Ђавоље лази*: Ђаволи *се куџљу* (прочитано на Радију 19. марта 1972. год.). Баш зато што је такав облик редак у употреби, он у песнички израз уноси извесно освежење. И код Маретића, у Граматици, гл. *куџаџи* има презент *куџам* и *куџљем* (с. 280), као и у Белићевом Правопису: *куџаџам* (*куџљем*). У најновијем речнику МС и МХ други облик је у загради (*куџљем*) и означен је као покрајински. Боранић га није навео у свом Правопису, па се може рећи да је то разлог што се не налази у речнику заједничког Правописа. — У Вуковом речнику и сложени глагол *окуџаџи* и *окуџаџи се* има двојаки презентски облик — на *-ам* и на *-џљем*, као и у речнику ЈАЗУ, где је други облик потврђен примером опет из Вукових народних

приповедака: Да сад узме овде воде и да је [тј. девојку] њоме окуй^џље, у дан и ноћ остала би здрава.

Кад се све ово узме у обзир, онда је јасно да је и глаголу ку-й^џаи^џи (се), а и глаголу окуй^џаи^џи (се), требало дати места у правописном речнику, тим пре што су се у њему нашле сличне глаголске речи са ограниченом фреквенцијом.

5. Има затим глагола који су као прости наведени само са облицима од основе презента на -је-, а као сложени с префиксима имају двојак облике. Тако глаголи: звеке^џаи^џи, к^џаи^џи, клеј^џе^џаи^џи, клоке^џаи^џи, клој^џе^џаи^џи, к^џр^џк^џаи^џи, н^џе^џаи^џи, й^џре^џаи^џи, й^џс^џаи^џи, х^џу^џкаи^џи имају презент по V врсти: звеке^џе^џљм, к^џа^џљм, клеј^џе^џе^џљм итд., а с префиксима је: зазвеке^џе^џљм, -звеке^џе^џљм и -звеке^џљм, императ. зазвеке^џљи и зазвеке^џљај, й^џдкай^џаи^џи, й^џдкай^џљм и й^џдкай^џљм, императ. й^џдкай^џљи и й^џдкай^џљај, заклеј^џе^џљаи^џи, -клеј^џе^џљм и -клеј^џе^џљм, императ. заклеј^џе^џљи и заклеј^џе^џљај итд. То, међутим, не може бити исправно јер и прости глаголи, као и сложени, имају облике и од друге презентске основе, на -а-. На пример, глагол к^џаи^џи има такве облике код писаца: —...храни [се] капљицама отрова, што му у уста к^џаи^џају с висине бунара (К Ш. Ђ а л с к и, Под старим крововима, СКЗ, 135); — сузе јој к^џаи^џају кишицом на увеле руке (А. Ш е н о а, Златарово злато, Загреб 1933, 293); — одише мјешавином мириса покварених јаја и к^џаи^џају^џег воска (М. Б о ж и ћ, Курлани 1958, 285). И Б е л и ћ и Б о р а н и ћ, у својим правописима, дају овај глагол с двојаким облицима презента: к^џа^џљм (к^џа^џљм) одн. к^џа^џљм и к^џа^џљм. У речнику ЈАЗУ такође има у презенту к^џа^џљм (к^џа^џљм). Облик у загради потврђен је примерима: Већ из Марка црна крвца к^џаи^џа (Хрватске нар. пјесме); — к^џаи^џа (Осветници); — Шупаљ котлић ну не к^џаи^џа (И. Ђ о р ђ и ћ). — Од последњег глагола х^џу^џкаи^џи у Б р о з - И в е к о в и ћ е в о м речнику презент је х^џу^џљм, али у загради стоји „и х^џу^џкам по неким крајевима“. В у к, у Српском рјечнику, х^џу^џкаи^џи, х^џу^џљм упућује на у^џкаи^џи, с презентом у^џљм иако под 2) наводи пример: Свети Лука у нокте у^џка. У Белићевом Правопису презент тога глагола је х^џу^џљм (х^џу^џљм), али прил. сад. је само х^џу^џљи, зап. нач. х^џу^џчи. — У речнику МС и МХ глагол клеј^џе^џљаи^џи има два облика у 1. л. једине: -љм и клеј^џе^џљљм.

С друге стране, глаголи: *квѣцаѣи*, *срѣѣаѣи*, *шорѣкаѣи*, *хрѣкаѣи* и *храмаѣи* наведени су с двојаким облицима, по V и VI врсти (нпр. *срѣѣам* и *срѣѣѣм*, императ. *срѣѣај* и *срѣѣи*, прил. сад. *срѣѣа-јѣи* и *срѣѣѣи*), а као сложени с префиксима: *расквѣцаѣи се*, *сѹсрѣѣаѣи*, *ѣресрѣѣаѣи*, *расшорѣкаѣи се*, *захрѣкаѣи*, *захрамаѣи* имају облике само по V врсти (нпр. *сѹсрѣѣѣм*). Тако стоје и глаголи *лѣѣаѣи* и *слѣѣаѣи* према глаголима с префиксима: *за-*, *об-*, *ѣо-*, *ѣре-*, *са-*, *у-*, *уз-*: *лѣѣѣм* и *лѣѣам*, *слѣѣѣм* и *слѣѣам* према: *ѣдлѣѣѣм*, *сѣлѣѣѣм*... итд. Потврде за двојачке облике глагола: *сѹсрѣѣаѣи*, *ѣресрѣѣаѣи*, *облѣѣаѣи*, *ѣрелѣѣаѣи*, *ѣролѣѣаѣи* и *залѣѣаѣи* даћу кад будем наводио примере из језика писаца за глаголе *срѣѣаѣи* и *лѣѣаѣи*.

6. Неки су сложени глаголи у правописном речнику дати с облицима од једне презентске основе, а с другим префиксима су с двојаким облицима. Тако од глагола *ѣдимѣи се* презент је само *ѣдимѣм се*, а глагол *ѣзимѣи*, *нѣдимѣи*, *ѣдимѣи* и *ѹзимѣи* имају облике и на *-ѣм* и на *-ѣѣм*. Међутим, и глагол *ѣдимѣи се* јавља се и с презентом по V врсти; нпр. — Одвише се привикао да *се доѣмѣ* догађаја око себе (К. Ш. Б а л с к и, Под старим крововима, 24); — Сви кажу да *се* племство одувек *доѣмѣ* чиновништва (В. Ј е - л и ћ, Домино, 22). Тако стоје и глаголи: *ѣжимѣи*, *ѣриѣѣескаѣи*, *ѣромаѣаѣи* према глаголима: *саѣжимѣи*, *ѣѣѣѣескаѣи*, *умаѣаѣи*. На пример: од *ѣжимѣи* презент је *ѣжимѣѣм*, императ. *ѣжимѣи*, прил. сад. *ѣжимѣѣи*: *саѣжимѣм* и *саѣжимѣѣм*, императ. *саѣжимѣај* и *саѣжимѣи*, прил. сад. *саѣжимајѣи* и *саѣжимѣѣи*.

7. Овде треба поменути и глаголе *ѣухѣи* и *ѣѹхѣи* и сложене с префиксима. Они имају и лик са секундарним гласом *ѣ* (*ѣѹѣаѣи*, *ѣѹѣаѣи*). Њихови облици презента, императива и прилога садашњег различито су наведени у правописном речнику. На пример, *s. v. ѣухѣи* стоји: *ѣѹѣѣм* и *ѣѹѣѣм*, *ѣѹѣи* и *ѣѹѣај*, *ѣѹѣѣи* и *ѣѹѣајѣи* поред *ѣѹѣаѣи*, *ѣѹѣѣм*; *s. v. ѣѹѣаѣи*: *ѣѹѣѣм* и *ѣѹѣѣи*, *ѣѹѣѣм* и *ѣѹѣѣѣм*, а *s. v. ѣѹѣѣаѣи*: *ѣѹѣѣм* и *ѣѹѣѣаѣи*, *ѣѹѣѣѣм*. Слично је и са глаголом *ѣѹхѣи*: *ѣѹѣѣм* и *ѣѹѣѣи*, *ѣѹѣѣм* и *ѣѹѣѣѣм*, а *s. v. ѣѹѣѣи*: *ѣѹѣѣм* и *ѣѹхѣи*, *ѣѹѣѣм*; *s. v. расѣѹѣаѣи*: *расѣѹѣѣм* и *расѣѹѣѣи*.

хайи, *ра̋сѣѣх̋ам* и *ра̋сѣѣш̋ем*. Ти су глаголи неједнако наведени и у другим нашим речницима. У Вуковом речнику је: *дѣвати*, *дѣвам* (*дѣшѣм*), а s. v. *дѣхайи*: *дѣх̋ам* (*дѣшѣм*); s. v. *ѣхайи*: *ѣх̋ам* (*ѣшѣм*), али s. v. *ѣвати*: *ѣвам*. Ристић и Кангрга *дѣхайи* упућују на *дѣвати* с презентом *дѣвам* (*душѣм*); међутим од *ѣвати* (*fiesten*) презент је *ѣвам*, а од *ѣхайи* (*pusten, blasen*) — *ѣшѣм*. Код Деановића и Јернеја ови се глаголи наводе само са гласом *х*, и то: *дѣхайи*, *дѣшѣм*, а *ѣхайи*, *ѣх̋ам* и *ѣшѣм*. Добро је познато да се ови глаголи са изворним гласом (*х*) употребљавају више у западном делу језичке територије, а са новим гласом (*в*) — у источном. Зато мислим да је у једном правописном речнику као што је овај те глаголе требало дати по обрасцу: *х*: *х*, *ш* и *в*: *в*, а не *х*: *х* и *в*: *в*, *ш*. Јер тамо где они имају лик *дѣвати*, *ѣвати* презент је *дѣвам*, *ѣвам*, а према *дѣхайи*, *ѣхайи* презентска основа је на -а- и на -'е-. Уосталом, и овде је требало поступити као код глагола *кихайи*, *кијайи*: уз први лик иде *кишѣм* и *ких̋ам*... поред *кијайи*, *киј̋ам*, а уз други — *кијам* и *кихайи*, *кихам* и *кишѣм*.

Све ово што је досад изнесено представља у целини очит пропуст оних који су радили на састављању правописног речника. То утолико пре што је тај посао био у рукама наших познатих и истакнутих језичких стручњака. И баш зато је с правом било очекивати да целокупан речнички материјал буде свестрано и беспрекорно обрађен, поготову кад се при том ишло на исцрпност у излагању. А овде је била у питању чисто граматичка страна обраде једне одређене категорије речи. На основу те обраде треба сада да се зна шта је у сваком посебном и конкретном случају граматички исправно, а шта није; другим речима, шта у писаном изразу и говорној језичкој пракси има право на књижевну употребу, а шта не треба узимати. Према томе, показане недоследности и неуједначености ове врсте могу да стварају, и стварају, забуну и доводе обавезно у недоумицу оне којима овакав један речник служи као приручно упутство.

8. То, међутим, није све што треба замерити обрађивачима речничког дела Правописа. Иако су глаголи на -а̋и с двојаким облицима у промени заступљени ту у великом броју, опет се не може рећи да таквих глагола више нема у књижевном језику.

Списак тих глагола тиме није исцрпен. Има их још. Неки су од њих у правописном речнику наведени с једним презентским обликом, а неких уопште нема. Навешћу овде неколико глагола.

У правописном речнику нема глагола *клизати* (*се*). Тај глагол, који се у нашем језику потврђује тек од XVIII века (Рј. ЈАЗУ), има презент од основе на *-а-* (*клизџам се*) у речницима — Вуковом, Броз-Ивековићевом и Ристић-Кангргином, као и код Белића и Боранића у њиховим правописима. Али у речнику М. Деановића и Ј. Јернеја 1. лице презента је *клизџам се* и *клижџем се*. А тако је и у речнику МС и МХ: *клизати*, *клижџем* и *клизџам*; дакле, узет је као неповратни глагол и са другим акцентима.⁵ Први се облик потврђује примерима: *клижу* (Славко Батушић, Загреб), *клижући* (Фрањо Хорват-Киш, Загреб), *влак се клиже* (Анте Немајевећ, Загреб), *нек се клижу* (Вељко Петровић, Нови Сад), *клижу се* (Младен Ољача, Београд).

Ја могу навести примере за двојаке облике овог глагола. То су ови:

- а) — *клизају се* играјуће зраке (П. П. Његош, Луча микрозма, стр. 129); — *клизајући се* и *падајући* (Св. Ђоровић, Цел. дела, књ. прва, 370); У густу таму да све дубље *клизам* (М. Ракић, Нове песме, 1912, 28); — Нога му *клиза* по каљавој земљи (Ј. Веселиновић, Хајдук Станко, СКЗ, 93) — *Шљапајући* и *клизајући* стаде пред мене неко (В. Петровић, Сабрана дела III, 151); — *јер се* непрестано *клизају* и *падају* (Ст. Јаковљевић, Српска трилогија I, 413); — *клиза се* и *стално пада* (М. Лалић, Хајка, 333);
- б) — *Клижу* му *се* опанци (Бос. вила 1889; Рј. ЈАЗУ s. v. *клизати се*); — Валови златни по пшеници *клижу* (Драгутин Домјанић, Пјесме 1933, 44); — Залуд једра лет бјеласа *се* и *клиже* (исто, 74); — Уто оћутјех да по крви *клижем* (И. Г. Ковачић, Јама и друге песме 1968, 68); — Са мношћом на ме почео да *клиже* (исто, 71);

⁵ Са краткоузлазним акцентом презент је само на *-џам*: *клизати*, *-џам*.

— прсти *клижу* по рамену (Г у с т а в К р к л е ц, Сабрана дела I—II, 30); — *клижући се* по снегу (Е р и х К о ш Као вуци, 168); —... нек се *клижу* [саонице] (В. П е т р о в и ћ, *Полијика* 1959, 15394, 11); — *клиже* [се] низ голе жуте прљуге (Б. Ћ о п и ћ, Дјечак прати змаја, 1956, 95); — *Клижу* се низ лице капље бљутаве воде (М. О љ а ч а, Шапат борова, 1953, 5) — Како *се* то само *клиже*... (на Т е л е в и з и ј и, Загреб).

Имам и неколико примера за сложени глагол *склизати* (се): — *склизајући се* сваки час (С в. Ћ о р о в и ћ, Цел. дела, књ. прва, 246); — Ви *се склизете* око мене у великим луковима (М. К р л е ж а, На рубу памети, 172); — Са врха стрехе *склижу* кишне капи (Н. С и м и ћ, Прољеће, 10); — *склижући се* (Д е а н о в и ћ - Ј е р н е ј, Талијанско-хрватско-рпски рјечник, s. v. *sdrucioloni*, -е адв.); — *склижу* [се] натраг у завејани град (М. К а ш а н и н, Трокошуљник, 1930, 81).

Ови примери показују где су распрострањени једни а где други облици ових глагола: облике са јотованим сугласником у основи презента, који су доста бројнији, употребљавају наши писци из западног и северозападног дела језичке територије, а облике од основе на -а- углавном они који су из источног дела. Јасно је да овај глагол није требало изоставити, поготову кад су дати многи други који се иначе ретко јављају.

У правописном речнику недостаје још један глагол са фрикативним гласом з. То је глагол *йџзати*. Истина, наведен је сложени глагол *йџузати* с презентом *йџуџем*, императив је *йџуџи*, али простог глагола нема. Место тога је *йџзити*, -џм, глагол са истим и сличним значењем (*kriechen, klettern*). Та реч, међутим, није интересантна ни са правописне ни са граматичке стране, сем ако није узета зато да се покаже да је треба употребљавати тако а не са завршетком -џи. Али је онда било нужно да се то и назначи. Или се тиме хтело ставити до знања да је у књижевном језику *йџзити*, а не *йџзати*, што би било најмање вероватно јер се овај други глагол налази у нашим речницима као одређена лексичка јединица. У Вуковом речнику презент глагола *йџзати*

је само *йужѣм*. А тако је и код Ристић-Кангрџе и Деановић-Јернеја. У речнику Белићевог Правописа други облик, *йузам*, који је дат међу заградама, означен је као неправилан.⁶ Међутим, код писаца су заступљени облици овог глагола и по V и по VI врсти. Истина, бројније су потврде за облике од презентске основе на *-е* и са измењеним сугласником из општег глаголског дела, али то не значи да оне друге, од основе на *-а-*, треба одбацити као неправилне. То показују примери:

- а) — Не могу да иду него тако *йужу* (Вук Караџић, Српски рјечник, s. v. *бауљати*); — И све што *йуже* по земљи (Б. Даничић, Рјечник ЈАЗУ s. v. *йузаји*); — да се *йужу* усправно без опасности (М. Ђ. Милићевић, Рјечник ЈАЗУ s. v. *йузаји*); — све *йуже* пред њим (Св. Ђоровић, Цел. дела IV, 473); — *йуже* с дететом по соби (Ј. Веселиновић, Слике из сеоскога живота I, СКЗ, 103); — уз које [притке и жице] *йуже* хмељ (Ј. Цвијић, Говори и чланци II, 1921, 209); — уз који [пропланак] се *йужу* и куће приштинске (Б. Нушић, Сабрана дела XI, 251); — није умио да везан *йуже* (Р. Чолаковић, Кућа оплакана, СКЗ, 149); — [колона] *йуже* за њим... (Д. Ђосић, Далеко је сунце, 1953, 9); — По шуми *йужу* људи (М. Крлеж, Лирика 1949, 199); — Тада сам почео да *йужем* напоље (Ернх Коси, Као вуци 1948, 82);
- б) — раци *йузају* по морском дну (Вј. Новак, Тито Дорчић, СКЗ, 57); — *йузајући* по њој (исто, стр. 56); — *йузајући* (Деановић - Јернеј, Талијанско-хрватско-српски рјечник s. v. *sdrucioloni*, -e adv.); — Војници се *йузају* уз онај камењар (Ст. Јаковљевић, Српска трилогија II, 1939, 188); — А ми *йузамо* четвороношке према оној ували (Ст. Винавер, Ј. Хашек, Доживљаји доброг војника Швејка, 1949, 19).

У речнику ЈАЗУ стоји да се презентски облик *йужѣм* употребљава у Лици, а наведен је и један пример из Елезовићевог

⁶ Д. Костић такође не одобрава облик *йузам*; у Није-него пише: *йужем*, не: *йузам*.

Речника косовско-метохиског дијалекта (s. v. *йузаѝ се, йѝзам се* несвр. тоциљати се, клизати се): Зими се деца *йузају* по леду.⁷ Из Академијиног се речника затим види да је тај глагол и у прошлости имао у промени облике и од једне и од друге презентске основе; на пример: *йузајући* (Л а с т р и ћ, Д о ш е н), *йуза* (Д о ш е н, К а н и ж л и ћ); *йужу* (В у к о в е Нар. пјес., Осветници од фра Г р г е М а р т и ћ а, у Загребу 1861). И као да су облици од основе на -а- у старом језику били чак нешто чешћи. Најстарија потврда за овај глагол је из XIII века: Чловѣк нѣтко хромѣ *йлзаје* на ногу својеју (С в. С а в а, Жит. Сим. 21). Али такав облик презента одговара облику који је глагол *плѣзати* имао још у старословенском језику: *плѣзати* поред *плѣжѣ*, *плѣжѣши*; слично је и у руском језику: *йѡлзѣтъ*, -ѡю.

Нема ни итеративног глагола *йѡмагаѝи*. А ипак га је требало навести. Јер у својој промени има двојаке облике: не само од презентске основе на -је- (*йѡмѣжѣм*, *йѡмѣжи*, *йѡмѣжѣћи*) већ и од основе на -а- (*йѡмѣгаѣм*, *йѡмѣгај*, *йѡмѣгајѣћи*). Истина, стандардна вредност се приписује облицима са палатализованим сугласником и писци правописног речника сигурно зато нису узели овај глагол. Али и други облици постоје толико да их не треба сасвим занемаривати. Код Вука, у Српском рјечнику, међу заградама, стоји да је у Црној Гори презент *йѡмѣгаѣм*, а под 2) у значењу „*um Hülfe rufen*“ императив је *йѡмагајѣ*. У вези с тим и Маретић у Граматици вели да „кад се у невољи виче у помоћ, онда је императив *йѡмѣгај*, *йѡмѣгајѣ*“⁸. Такав је императивни облик он нашао у Вуковом језику и код М. Ђ. Милићевића. И у Хрватско-српско-талијанском рјечнику Деановића и Јернеја, s. v. *йѡмагаѝи*, императив је и *йѡмагај*! *йѡмагајѣ*! (*aiuto!*, *soccorso!*). Ево још неколико примера за облик императива од презентске основе на -а-:

- Јао и *йѡмагај*! (А. Ш е н о а, Златарово злато, 156);
- Удави се... *йѡмагај* (С т. Ј а к о в љ е в и ћ, Српска трилогија I, 483); — *йѡмагај*, слуго божја (Н. С и м и ћ,

⁷ Ј. К а с у м о в и ć, Pabirćenje po Iveković-Brozovu Rječniku hrvatskoga jezika (Nast. vjesnik knj. XII, Zagreb 1904, 575): *йузаѝи* има презент. *йѝзам* (код Броз-Ивековића је *йѝжѣм*).

⁸ Т. М а р е т и ć, Hrvatska ili srpska gramatika za srednje škole, Zagreb 1906, III изд., стр. 106.

Прољеће, 120); — *йомагај*, ако имаш срца (П о л и т и к а од 23. јула 1972, 17); — *Помагајће* док има времена! (П о л и т и к а за децу од 31. августа 1972, 3); — јао и *йомагај* (Речник МС и МХ).

Такав императив је врло распрострањен у народним говорима, а употребљавају га, наравно, и писци у говору лица; и не само тако.

И за облик презента од ове основе има потврда у писаном језику. Могу навести ове:

— ... Што у Чеву цркву не градимо | Аранђелу, да ни свуд *йомага* (Њ е г о ш, Горски вијенац, 64); — Ако ништа очи *йомагају* (Њ е г о ш, Шћепан Мали, стр. 188); — То ти не *йомага*, колико ни врага крст (Нар. посл. В у к о в е; Рјечник ЈАЗУ s. v. *йомагајти*); — да ти ја *йомагам* потворити праве људе (Љ у б и ш а; исто); — Одврну га у свој завичај да му *йомага* (М. П а в л и н о в и ћ, М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик II, 348); — А они други [Турци] сви кукају и *йомагају* (М. М а ж у р а н и ћ; Речник МС и МХ)⁹; — *Помага* Бог (Д. Ђ у р о в и ћ, Дукљанска земља, 329).

Д а н и ч и ћ у Облицима српскога језика (1872) каже да се гдегде „и *йомагајти* са својима сложенима говори и по првом разделу“ (стр. 106), тј. као *чувајти*, *чува̋м*. Тако је прилог садашњи употребљен као придев у овом примеру: од треска и *зайомагајућих* гласова (С т. Ј а к о в љ е в и ћ, Српска трилогија I, 100).

У речнику ЈАЗУ s. v. *йомагајти* презент је *йомажѐм*. Али се одмах додаје да је презент и *йомагам* и да је тај облик старији (најстарија потврда за облик *йомажем* је из XVI века). У старим речницима — Белином, Јамбрешићевом, Волтицијином и Стулићевом презент овог глагола је само *йомагам*. То је прасловенска глаголска реч; у старословенском језику је помагати, -аѣ , -аѣши , у руском *йомогать* -аю , а у бугарском *йомагам*. У Академијином речнику више је потврда за облике од такве основе презента него за облике

⁹ За облик презента *йомажѐм* међу заградама стоји да је покрајински.

од основе на -е-. Међу њима су и ови примери из језика дубровачких и далматинских песника:

— Да пожали, јаох, мене и уцвилит ми да *йомага* (М. Д р ж и ћ); — Добрима зло чиниш, цић да злих *йомагаш* (Д. Р а њ и н а); — Љубав и срећа смионе *йомага* (И. Г у н д у л и ћ); — што нас не *йомагаш* (И. Ђ о р ђ и ћ); — Рике не пристају цић мора онога, ким се *йомагају* (Х е к т о р о в и ћ); — сиромaxe *йомагајући* (А. К а ч и ћ).

За облик императива:

— Тако ми Богъ *йомагај* (Мон. serb., из XII в.); — Серафиме, *йомагај* (Д. О б р а д о в и ћ); — *йомагај*, царе (Д а н и ч и ћ); — *йомагајше* (З а к. в и н о д.) и др.

Све ово потврђује да и *йомагаћи* спада у глаголе с двојаком презентском основом. У нашем савременом језику његови облици од презентске основе на -а- најчешће имају дијалекатско обележје, али не искључиво дијалекатско јер се каткад јављају и у књижевним текстовима, а у старом језику, као што смо видели, били су сасвим обични.

И итеративни глагол *лѣгаћи* (ијек. *лијѣгаћи*), према свршеном *лѣћи*, *лѣжѣм* и *лѣгнѣм*, наведен је у правописном речнику, као и у другим речницима, са облицима од презентске основе глагола V врсте: *лѣжѣм*, императ. *лѣжи*, прил. сад. *лѣжући*; тако и кад је сложен с префиксима (*налѣгаћи*, *иолѣгаћи*). Али се код писаца, углавном из западних и југозападних крајева, може наићи и на њихове облике од друге основе презента, на -а-. На пример:

— ми *лијѣгамо* са сунцем (В ј. Н о в а к, Посљедњи Стипанчићи, 1899, 232); — пред зору *лијѣгају* (С т ј. М. Љ у б и ш а, Приповијести, СКЗ, 10); — Јесен на нас *лијѣга* (Т. У ј е в и ћ, Ојађено звоно, 1933, 125); — *лијѣгају* у гаћама (В ј. К а л е б, Бијели камен, 108); — *налијѣгају* на брда (Ч. В у к о в и ћ, Висине, 192); — *иолијѣгају* (И. А н д р и ћ, Одабране приповетке, СКЗ, 71); — чекам да сви *иолијѣгају* (Н. Л о п и ч и ћ, На камену, 437).

У речнику ЈАЗУ ови глаголи имају презент на -жѣм и -аѣм, што се затим потврђује и примерима, од којих ћу навести само ове:

— Тко *лијега* са псима, устаје с бухама (Пословице Да-
ничићеве); — Така *лига* на меке душеке (Нар. пјесме
Вукове); — Преко њега мостић *лега* (Б. Радиче-
вић); — Збори, Јово, што ти *налијега* [„треба“] (Пје-
ванија црногорска и херцеговачка); — Уморни *йолије-
гају* на једној пољани (Нар. прип. Врчевећеве).

Овакви примери показују да и ови глаголи, према двојаком
завршетку презентске основе, припадају двома глаголским вр-
стама. Само и овде, као и код глагола *йомагаћи*, може се рећи
да су облици од основе на -а- ретки. Али они, колико-толико,
карактеришу морфолошку структуру глагола и зато их не треба
игнорисати.

Глаголи *ѣрскаћи* и *искаћи* наведени су с презентом *ѣрскѣм*
и *ишѣм* (императ. *ишии*, прил. сад. *ишијући*), док су глаголи
сѣискаћи, *ѣлѣскаћи*, *мѣйскаћи*, који имају исту сугласничку
групу у општем делу, дати са облицима од презентске основе на
-а- и на -иће-. Међутим, и ова два глагола могу имати и облике
са гласовном групом -ић-. Тако је, на пример, Н. Симић, савре-
мени хрватски писац, родом из Босне, употребио императив од гла-
гола *ѣрскаћи* у реченици: — Ево ти нафоре, Симеоне, и *ѣрићи* је
босиоком (Прољеће, 120). А познато ми је да се и у околини Шапца
и Лознице презент тог глагола изговара такође са групом сугласника
-ић-. Забележио сам ове примере: — Ја *ѣрићем* трешње сваке го-
дине; — Они *ѣрићу* кромпир. У колубарском говору, тј. у говору
Ваљевске Колубаре и Ваљевске Тамнаве, презент глагола *ѣрскаћи*
је само *ѣрићѣ* (Б. Николић, Колубарски говор, СДЗБ. књ.
XVIII, 55). Дакле, таква је презентска основа овог глагола у се-
верозападној Србији, а наши народни говори који се тамо про-
стиру чине, као што се зна, основу савременог књижевног језика
екавског изговора.

Облици глагола *искаћи* од основе презента са *ић* још су ра-
спрострањенији. У Вуковом речнику презент тога глагола је
ишиѣм, али међу заградама стоји да је „у Босни по варошима
ишићем“. Маретић у Граматици даје оба облика: *ишићем* и *ишиѣм*,
а затим вели да је у наведеним речима међу којима је и глагол
искаћи „ић дијалектизам“ (стр. 103); у речнику МС и МХ

презентски облици *ĩskām* и *ĩshĩēm* означени су као покрајински.¹⁰ Потврде за облике од презентске основе са *sh* налазе се и код писаца, али у говору лица. Такви су примери:

— *Ишћем* вас, да вас поздравим (И. Ћ и п и к о, За крухом, 168); — Ми ништа не и ш ћ е м о (исто, 210); — Срце ми и ш ћ е да се насмејем (В. П е т р о в и ћ, Сабрана дела III, 121); — Па ти сад од мене *ишћеш* паре (Н. С и м и ћ, Прољеће, 50).

Обавештен сам да тако гласи презент и у неким крајевима Хрватске, нпр. у Петрињи. У речнику ЈАЗУ s. v. *искаши*, *ишћем* пише да у „чакаваца и у њекијех западнијех штокаваца остаје *шћ*: *ĩshĩēm*“. Поред примера: Него ме *ишћи* правдом (Моп. соат. 1599), — спасења *ишћући* (П. Х е к т о р о в и ћ) и других — ту су и ови: — Па он *ишће* од Грује дјевојке (Нар. пјесме. Ј у к.) и: — За њег *ишћу* три товара блага (Нар. пјесме П е т р.).

Из свега овога се види да су облици глагола *искаши* са сугласничком групом *шћ* доста чести у употреби. Такви се облици, истина, третирају као фонетска и морфолошка особина појединих говора, али у поређењу са облицима од основе презента на -а- (*искам...*) они несумњиво премашају локалне оквире.

И од глагола *бискаши* са облицима *бĩшĩēm*, *бĩшĩи*, *бĩшĩући* Н. С и м и ћ је употребио презент од основе са *шћ*: — Није више покушавала да *бишће* бијеле (Прољеће, 135). А. П е ц о (ЈФ књ. XXVIII св. 1-2, 183) тврди да се и у говорима централне штокавске зоне — Источна Херцеговина, Никшићка жупа, Ужице — наилази и на групу *шћ* у примерима: *ĩобишћи*, *ĩобишћу*, *ишћем*, *ишћи*, *зашћи*, који су наслеђени још из предбалканске епохе и сачувани су напоредо, али са већом фреквенцијом, са облицима „који знају и за дисимилациону скупину *шћ*: *ишће*, *бишћем...*“

Има и других глагола са задњонепчаним сугласницима *к*, *г* испред инфинитивног завршетка -аши који имају правилне облике по V арсти, тј. од основе презента на -че-, -же-, али који се могу срести и у облицима од основе на -а-. На пример:

¹⁰ У Hrvatskoj ili srpskoj gramatici za srednje skole, III izd., Zagreb 1906, Маретић не одбацује презентски облик *ĩshĩēm*, већ вели: говори се *ĩшћћем*, ређе *ĩшћēm*“ (стр. 106).

— Тако се *лелекају* они који погину (Д. Ђуровић, Дукљанска земља, 88); — *мукајући* као поскокни вол у крду (М. Божих, Курлани, 314); — ми би га... *залагајући се* лијечили (Н. Симић, Прољеће, 226).

Такви су и облици неких глагола са звучним денталом з. На пример: — Морам да *йошрзам* лично вас (Б. Чиплић, Стравична звона, 114); — *зашезајући* му фалаке око нога (Св. Ђоровић, Цел. дела, књ. I, 332).

Такви примери, међутим, значе само толико — да је те и сличне глаголе захватио процес уједначавања глаголских основа, и да се јављају изузетно ретко и спорадично. Али и они доприносе потпунијем разумевању самог појава. Зато није наодмет да се овде помену.

С једним обликом презента у правописном речнику су и глаголи: *йрејлейшати* (-ћем), *зобати* (-љем) и *колџати* (-ам). Међутим, нису непознати облици тих глагола и од друге презентске основе.

У Маретићевој Граматици (III изд., стр. 280), међу глаголима „који иду у први и други разред пете врсте“ налази се и глагол *йрејлейшати* — с презентом *йрејлейшам* и *йрејлећем*. Маретић упућује на Ивековићев речник где је презентски облик тога глагола као у Вуковом речнику, тј. *йрејлећем*, а у реченици из Даничићевог превода с руског Муравијевљевих Писама о служби Божјој употребљен је други облик, од основе на -а-, са *се* и у пасивном значењу: — и тако се *йрејлеши* сва седамнаеста катисма као многожични покров. Маретићу је, изгледа, била довољна та једина потврда таквог облика овог глагола па да га прогласи књижевним обликом. Јер је за њега језик Ђуре Даничића, поред Вуковог језика, био неприкосновен у погледу изворности, правилности и чистоте. Нема сумње да је на основу истог примера Маретић и у речнику ЈАЗУ, као обрађивач, написао да „презент може бити и *йрејлешам*“. У нашим старијим речницима, пре Вуковог, презент има само такав облик: у Белином — *йријлешам*, у Бјелостјенчевом и Волтицијеном — *йрејлешам*.

Глагол *зобати* има презент с двојаким обликом у правописима Белићевом и Боранићевом: *зобљем* (*зобам*) — код Белића, *зобљем*

и *зобам* — код Боранића. Други облик, на -ам, који се иначе не налази на другим местима, употребио је Р а с т к о П е т р о в и ћ: — тике које слећу да *зобају*, (Бурлеска, 36). Такав облик овог глагола није много необичан.

О глаголу *колебаџи* (*се*) може се рећи више. Тај глагол у Вуковом речнику има презент и од једне и од друге основе: *колебам* (*колебљем*) *се*. Тако је и код Белића, у Правопису: *колебам* (*колебљем*), з. н. *колебај* (*колебљи*). Говорећи о употреби и значењу глагола *колебаџи* и *колебаџи се* Љ. Јонке (Књижевни језик у теорији, 1964, стр. 166) пише: „... потребно је разликовати праву прелазну употребу глагола *колебаџи*, *колебам*, који има кадшто и презент *колебљем*, од неправе повратне или медијалне употребе глагола *колебаџи се*, *колебам се* или *колебљем се*“. На идућој страни (167) наводи Његошев стих из Горског вијенца: *Колебљу се у мору небеса*. Тај глагол је имао у корену стари глас ђ (*јаџи*) и у јужном изговору правилно би требало да гласи *колебаџи*, како је наведен у Академијином речнику: *колебаџи*, *колебам* (*колебљем*). Али се одмах затим вели да је у наше време „и у јужном говору обично само *колебаџи*“. Нема сумње да је такав лик, лик источног, екавског изговора, са л м љ, овај глагол добио дисимилационим процесом у презентском облику на -бљем (*колебљем* > *колебљем*). И у нашим речницима савременог језика свуда се узима тако. А тако је било и у старом језику. У речнику ЈАЗУ наведен је пример: *колебљушии се* (Старине, XV век). На истом се месту за овај глагол каже да је прасловенска реч која у старословенском језику гласи: *kolēbati*, *kolēbaja*. Међутим, у Миклошичевом речнику (Lexicon palaeosl.-graeco-lat.) презент глагола *кољвати* је од основе на -је-: -вљж -вљжиш. Од словенских језика овај глагол има у пољском и чешком двојаке облике презента: *kolebać*, *kolebam* и *koleblię* (у пољском), *kolēbati* || *kolībati*, *bám* || *bu*, -beš (у чешком); у другима је презентски облик само од једне основе: у руском — *колебать*, -лѣблю, -лѣблешь, у словеначком — *kolēbati*, -ат, а у македонском — *колеба се*. За наш језик ипак треба рећи да облици овог глагола од основе презента на -је- одавно имају архаичан призвук и зато су данас заиста

дати облици равноправни у употреби, да су подједнаке књижевно-језичке вредности. И у другим су случајевима дублетни облици тако наведени (нпр. *ѿисарев* и *ѿисаров*, *ревностѿ*... инстр. *-осѿи* и *-осѿиу*). Ипак је несумњиво, а и логично, да се извесна предност приписује онима који у таквом редоследу заузимају место испред других. Код велике већине ових глагола (6 : 1) на првом су месту облици од основе презента на *-а-* (VI врста), а на другом — од основе на *-’е-* (V врста). Ако се узме да је прво место стварно приоритетно, онда се опет може замерити састављачима речника што и овом приликом нису били доследни. На пример, за глагол *кѿхайѿи* наводе се најпре облици по V врсти (*кѿшѿѿм* и *кѿхѿѿм*...), а s. v. *кијаѿи* је обрнуто: *кѿхѿѿм* и *кѿшѿѿм*; код глагола *скѿѿѿѿѿи се* : *скѿѿѿѿѿм се* и *скѿѿѿѿм се*..., а код сложеног глагола *доскѿѿѿѿѿи се* — *дѿоскѿѿѿѿм се* и *дѿдоскѿѿѿѿм се*... Иако ово може бити више формалност, ипак је требало настојати да је не буде.

II

10. О овим глаголима, колико знам, досад није посебно писано. Оно што се о томе налази на разним местима изнесено је више као узгредна информација да у нашем језику има доста таквих глагола. И кад се мисли на књижевни језик, помињу се скоро увек исти глаголи: *дремаѿи*, *дозиваѿи*, *сијаѿи*, *узимаѿи*, *гибаѿи*, *сисаѿи*, *ѿљескаѿи*, *скѿѿѿѿѿи се* и још покоји други. Изнећу овде све што сам нашао да је речено о тим глаголима и што се на њих односи.

Тако, у исцрпној монографији О говору Галипољских Срба (СДЗб. књ. XII) П. И в и ћ истиче да глаголи „који се у нашим говорима колебају између V и VI врсте“ у шумадијско-војвођанском „дијалекту“ имају у промени само облике са презентском основом на *-а-* (по VI врсти) и наводи примере: *сѿѿѿѿм*, *сѿѿѿѿм*, *скѿѿѿѿм*..., *дрѿѿѿѿм*, *дѿѿѿѿм*, *кѿѿѿѿм* итд.; *сѿѿѿѿ*, *дрѿѿѿѿ*, „и само тако“ (примери су из Поцерине у северозап. Србији и из Фаркаждина у средњем Банату; а према саопштењу које је добио од Б. Николића такво стање је и у Срему). Ивић затим вели да се ситуација у тим говорима рефлектује и у књижевном језику београдског центра позивајући се при том на констатацију М е ј е а и В а ј а н а у њи-

ховој Граматици српскохрватског језика, на француском (стр. 280). — У том смислу је и оно што је П. Ивић написао у Поговору Вуковом Српском рјечнику од 1818. године. А ту стоји да дублетни однос *сиџам/сиџљем* живи и у данашњем нашем језику и да је донекле регионално распоређен: исток има предилекције за облике са основом презента на *-а-* (стр. 136). То значи да се на тој страни све више употребљавају такви облици ових глагола а да су они други, од основе на *-’е-*, све ређи. Природно је онда претпоставити да се то стање у говорима може пренети више или мање и на књижевни језик.

Затим, М. Пешикан у поменутом раду о класификацији наших глагола констатује да је дистрибуција основа између *а/е-* раздела и *-а/а-* раздела, који чине његову III врсту, још „веома непреврела“. Од неколико глаголских типова првога раздела ту се мисли и на тип *резайи—режем*, што се усталом види и из следећег излагања: „Постоје читаве групе глагола који практично напореда и факултативно добијају у презенту сад један сад други наставак (*шџиџайи, скиџайи, зибайи, клеветайи* и многи други)“. Потом Пешикан износи своје запажање о тенденцији у развоју таквог стања: „Општи је правац померање у корист *а/а-* раздела...“ Али, по његовом мишљењу, већ су се почели стварати специфични критеријуми за дистрибуцију ових глаголских основа, који су условљени и прозодијским моментима (стр. 107. и 108).

11. У првој књизи предратне серије часописа *Наш језик*, у рубрици „Наша пошта“, даје се одговор на питање да ли је правилније „*џозиваје се* или *џозивљеје се*“ (стр. 188). Ту се, поводом тога, каже да у нашем језику има глагола који садашње време творе на два начина: по типу *џевам*, од *џева-јем*, и по типу *џиџиџем*, од *џис-јем*. И као примери за то наводе се глаголи: *дозивам* и *дозивљем*, *џозивам* и *џозивљем* и неколико других (*дремаји, сисаји, скиџаји се, шџаји се, шџиџаји*). А онда се наставља да по југозападним крајевима „има доста глагола који се у садашњем времену завршују на *-ем* са умекшаним („јотованим“) претходним сугласником, док су ти исти глаголи, као и сви овде наведени, у књижевном језику обичнији са завршетком *-ам*, па је и *џозиваје се* обичније него *џозивљеје се*“. Видећемо да се ово што је речено

на крају за облике глагола *йозивайти* — а то вреди и за многе друге сличне глаголе — може примити као исправно, мада треба рећи да су облици тих глагола од основе на *-а-* не само обичнији већ да су они скоро потиснули из употребе друге облике, од основе на *-е-*. Али то не обухвата све глаголе на *-аити* с двојаким облицима. — На овом месту треба указати на грешке које су се поткрале у Р е г и с т р у речи. Наиме, тамо стоји да је *йозиваљем* неправилно, да је *дремам*, а не *дремљем*, да је *скићем* се м. *скићам* се и сл.

Исти часопис има и „одељак“ Ј е з и ч к е п о у к е. У њему се износе и исправљају језичке грешке „у текућој књижевности“, у књижевним делима и часописима, као и у дневним листовима. Редакција је нагласила да „ће се овде износити само несумњиве неправилности“, како би читаоци могли видети „на шта све треба да пазе, ако желе да им књижевни језик буде чист и правилан“ (НЈ год. I, стр. 28). Међу многобројним „језичким поукама“, које овај часопис редовно доноси, јесу и „поуке“ које се односе на глаголе на *-аити* с двојаким облицима. То би биле ове.

Поводом презента *занишем*, који је употребљен у цитираној реченици, каже се да од глагола *зањихаити* презентски облици правилно гласе *зањихам*, *зањихаш...*, или ређе *зањишем* — „покрајинско је *занишем*, *занишеш...*“ (НЈ год. II, стр. 58). Очигледно је да је тај облик презента тако окарактерисан због гласа *н* (м. *њ*) који је ту настао дисимилацијом (*њ-ш* : *н-ш*). Глаголи *њихаити* (*се*) и *зањихаити* *се* јављају се са тим гласом (*н*) и код наших истакнутих писаца из разних крајева; на пример: — *нихајући се* напред (Б. С т а н - к о в и ћ, Стари дани СКЗ, 22); — *Нихајући се* на месту гледала је за њима (В. П е т р о в и ћ, Сабрана дела, књ. III, 98); — а река... *занише се* (Д. Ђ у р о в и ћ, Дукљанска земља, 190); — *Нишу се* сазрела жита (исто, 217); — ... како *се нишу* борови на прољетном небу (И. А н д р и ћ, Одабране приповетке, књ. I, СКЗ, 17); — *нишући* главом (исто, 29). Па ипак се такви облици ових глагола не би могли препоручити, а ни одобрити јер измена коренског гласа, као фонетска појава, није у тој мери усвојена. Али је у датој „поуци“ неприхватљиво као потпуно тачно да су презентски облици глагола *зањихаити* од основе на *-ше-* рећи. Напротив, у савременом књижевном језику баш су рећи, и то знатно, облици од друге основе

који су овде узети као правилни на првом месту, што ће се видети ниже.

У другој се „поуци“ презент *сусрећу* у реченици: На сваком нас кораку *сусрећу* рекламе (НЈ год. II, 187) сматра погрешним обликом глагола *сусрећати* (грешком стоји „сусрести“) јер „облици времена садашњег правилно гласе: *сусрећем... сусрећу*“. У правописном речнику је такође такав презент овог глагола. Али глагол *сусрећати* има и облике од основе на -а-, иако нису тако чести. И они нису неправилни и погрешни, поготову кад су дублетни облици простог глагола *срети* представљени као равноправни и неоспорно правилни. Код Вука у Рјечнику, усталом, само *сусрећам*, као и *срети*ам.

Предмет „језичке поуке“ је и глаголски прилог садашњи *облећу*јући (НЈ год. III, стр. 61). У тој „поуци“ стоји да од глагола *облећати* прилог садашњи „правилно гласи *облећући*“; *облећу*јући је покрајински облик. Видели смо да су у правописном речнику глаголи *лећати* и *слећати* дати с дублетним облицима, а *лећати* с другим префиксима — ту спада и глагол *облећати* — имају презент на -ћем (*облећем*). Али у морфолошком погледу сви су ти глаголи једнаки. И ако су претходна два с правилним дублетним облицима, онда такве облике могу имати и остали сложени глаголи.

Не може остати у целини ни „поука“ о презентском облику глагола *љеска*ти у реченици: — Њој се никад не *љешће* (НЈ год. VII, 27). Једна замерка је у томе што ова реч у корену има *љ*, а не *л*, које је, као и код глагола (*за*)*њихати*, дисимилационог порекла, ако није посредни непосредна акустичка гласовна слика ономотопејског изговора. И то је на своме месту јер је основни лик овог глагола у стандардној употреби са меким гласом *љ*. Али је у „поуци“ учињена и замерка глаголском облику *љешће*; наиме, речено је да је *љешће* „покрајинско и не иде у књижевни језик“. За писца „поуке“ од глагола *љеска*ти садашње време је *љеска* „или, у ређим случајевима, *љешће*“. Тачно је, међутим, да су облици од презентске основе са сугласничком групом *шћ* обични у употреби и чак су равноправни са облицима од основе *љеска*-. Зато се не могу одбацити као некњижевни. То ће се показати у овом раду. У правописном речнику се не дају облици овог глагола од основе

иљешити-, али их има код Белића и Боранића. Као што ће се видети, за такве облике има мање потврда у језичком материјалу.

У овом часопису има и других „поука“ о облицима глагола на -а~~и~~и, које нису дате беспрекорно. На пример, у „поуци“ где се указује на покрајински облик „наси~~и~~јујем“ (ЕЈ год. II, 187) пише да је од глагола *наси~~и~~а~~и~~и* правилан презент *наси~~и~~ам...*, а ништа се не каже о другом облику — *наси~~и~~љем*. Тако је и за глагол *обаси~~и~~а~~и~~и* узет само презент *обаси~~и~~ам* као правилан облик у књижевном језику према неправилном „обасипавам“ (НЈ год. V, 91—92). Слично је поступљено и са глаголом *храма~~и~~и*: у „језичкој поуци“ (НЈ год. II, 157) стоји да је правилно само *храма~~и~~и-храмљем*, *храмао* према покрајинским облицима *храмља~~и~~и*, *храмљао...*, а не помињу се облици *храмам*, *храмај*, *храмајући*, за које се не може рећи да нису правилни.

Све ово показује да је и код неких сарадника *Н а ш е г ј е - з и к а*, часописа који претендује на највишу језичку стручност, недостојало познавање правог стања у конјугацији ових глагола, чије су облике узимали за „језичке поуке“, и да су те криве поуке измицале каткад пажњи и целе редакције.

За то има примера и код Д. К о с т и ћ а, у његовом „речнику колебљивости у књижевном језику и правопису“ под називом *Није-него* (1931). Тако је у том речнику означено да не треба употребљавати ове облике глаголских речи: прил. сад. *махајући* (треба *машући*); оне *шорокају* (треба *шорочу*), (не) *шорокај* (треба (не) *шорочи*), *лејшам* (треба *лећем*), *лејајући* (треба *лећући*) — и друге. Ово и поред тога што се Костић највише држао речника у Белићевом Правопису.

III

12. Да видимо шта о глаголима на -а~~и~~и с дублетним облицима има у граматицама нашега језика. Овде треба поћи од В у к а. Јер је Вук написао прву граматику оног народног језика који је његовом реформом постао књижевни језик. У Српској граматици, штампаној уз Српски рјечник од 1818. године, на страни LXI Вук вели да неки несвршени глаголи „који се свршују на *бам*,

вам, мам, ђам могу имати двојако у садашњем времену (и у осталом, што је од његове чете)“ и наводи као примере за то: *гибам* и *гибљем*, *дозивам* и *дозивљем*, *узимам* и *узимљем*, *сијам* и *сијљем*.¹² Затим наставља да с њима иду и неки свршени и несвршени глаголи на *шам* и *кам*, као што су: *шейшам* и *шећем*, *дошейшам* и *дошећем*, *иљескам* и *иљешћем* (и *иљешћем*), *иољескам* и *иољешћем*. Српска граматика је „усавршено издање“ Писменице од 1814. године и настала је добрим делом у вези са интензивним радом на речнику. Кад се то зна, онда је Вукова граматичка одредба да несвршени глаголи са лабијалним гласовима (*б, в, м, њ*) имају двојаке облике непотпуна јер такве облике у Српском рјечнику имају и неки свршени глаголи (на пример: *задријемајши*, *ишћешајши*, *ишошћешајши*). Промена глагола није, дакле, одређена ни условљена њиховим видом. То је једно. А друго: у Српском рјечнику двојаке облике има и глагол *сисајши*, са денталом *с*, као прост, а и кад је сложен с префиксима (*исисајши*, *иосисајши*).

13. После Вукове Српске граматике имамо Малу српску грамматику Ђурићанића (1850), која чини „основицу граматике нашег савременог књижевног језика“ и служила је „као главни извор многим доцнијим граматикама нашим“ (А. Белић, ЈФ књ. V, 9). У више издања излазила је под називом Облици српског језика (седмо издање 1874. год.). Даничић наводи више глагола који се мењају двојако — као *ијисајши*, *ијишћем* (пета врста, други раздео) и *ијграјши*, *ијграћем* (први раздео). То су: *гибайши*, *зайивајши* (*називајши* итд.), *зидайши*, *јалакајши*, *иљдскајши*, *чалдскајши*, *дријемајши*, *зидимајши* (*иозидимајши* итд.), *кујайши*, *сијайши*, *зайидијайши* (*иоидијайши* итд.), *сијскајши*, *иоидијскајши*, *сијдскајши*, *ијијскајши*, *скитијайши* *се*, *ишћешајши* *се*, *дишхкајши*, *душхкајши*, *ијишхкајши*, *ијухкајши*. И додаје да с њима иду и „сви са својима сложенима“ (Облици, стр. 107). Јасно је откуда код Даничића толики број глагола с двојаком променом када се зна да његова граматика представља „граматичку или морфолошку обраду оног материјала који се налази у Вукову

¹² На другом месту, кад даје промену овог глагола, облике са јотованим сугласником (*иљ*) Вук ставља међу заграде: *сијам* (*сијљем*), *сијај* (*сијљи*), *сијајући* (*сијљући*), што значи да су за њега главни облици од основе презента на *-а-* (*сијам*).

речнику“, тј. у другом издању тога речника које је Даничић припремао. Сам он каже да је граматику написао „само за оне ријечи које су наштампане у Вукову Рјечнику“. А у њему, као што ћемо видети, има доста глагола на -аџи који су с дублетним обликом презента.

14. У своје време била је врло добра граматика Пиетра Будманија (*Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)*, Vienna 1867). Будмани се служио материјалом из дела најбољих старијих писаца (Гундулића, Палмотића, Качића и др.), а од савремених узимао је примере из Вукових, Његошевих и Даничићевих дела. И у његовој граматичи је наведен већи број глагола са завршетком -аџи који у основи презента имају двојаке облике. Али то су скоро исти примери глагола који се налазе и код Даничића. И нема сумње да их је Будмани тамо нашао, иако их је могао наћи и у грађи коју је одабрао за писање граматике.

15. Тако је и у другим нашим познатим граматикама које су биле у употреби као школски уџбеници — у Маретићевој Хрватској или српској граматичи (Загреб, 1906), у Граматичи хрватскога језика Јос. Флоршица (Загреб, 1916), у Српској граматичи за III разред гимназије Љуб. Стојановића (Београд, 1926), у Белићевој Граматичи српскохрватскога језика за трећи разред (Београд, 1938), у Граматичи хрватскога или српскога језика Брабца - Храсте - Живковића (Загреб 1952) и др. У њима се наводе — као примери — по неколико глагола на -аџи који своје облике граде од основе презента на -а- и на -'е-. И ти су глаголи свакако узимани из Даничићеве граматике где се налазе међу глаголима који су набројани.

16. Али у неким граматикама нема ништа о промени тих глагола. На пример, у добро познатој Српској граматичи Стојана Новаковића (Београд, 1894) нигде се не помињу глаголи на -аџи који имају две промене, иако је тај део граматике, Наука о облицима, рађен по Даничићу. А Новаковићева граматика је „значајна за граматичко нормирање књижевног језика“, и она је за више година била потиснула из употребе Даничићеве Облике српског језика. — О тим глаголима ништа није речено ни у Граматичи српскохрватског језика Михаила Стевановића,

која је досад више пута прештампована (шесто издање 1968) и која се, иако је намењена за употребу у гимназију, налази и на списку универзитетских уџбеника.

17. Две наше врло значајне граматике, које су по обиму језичког материјала изван оквира школских граматика, такође се не слажу у овоме. Једна је Граматика хрватскога или српскога књижевног језика *Томислава Маретића* (друго издање 1931, Загреб). То је исцрпна граматика књижевног језика који нам је Вук оставио. Рађена је углавном на језичкој грађи из дела Вука Караџића, Ђуре Даничића и Вукових народних умотворина у стиху и прози. На страни 280. т. б (по трећем издању од 1963) Маретић вели да „има неколико глагола који иду у први и други разред пете врсте“, тј. који се конјугирају као глаголи *чувајши, чувам и везајши, вежем*. То су, „осим неких других“, глаголи који су после навођени и у поменутиим школским граматикама (недостаје глагол *сисајши*, али су зато ту глаголи *називајши* и *дрџајши*). Те и такве глаголе Маретић је имао у Даничићевим Облицима и у Вуковом речнику, а једним делом свакако и у употребљеној грађи. И они су се тако нашли у граматичком систему нашег савременог књижевног језика. Маретић је написао да има „неколико“ таквих глагола (иако је знао да их има много више) сигурно зато што је тако о њима рекао Даничић.

Друга велика граматика је *Grammatik der serbokroatischen Sprache* Аугуста Лескина (Heidelberg, 1914). Она такође представља на научној основи обрађен наш књижевни језик „како се он јавља у делима Караџићевим и Даничићевим“. У тој граматици, која је иначе богата и грађом и објашњењима, ништа се не говори о глаголима са дублетним односом, нпр. *гибам/гибљем*. Само на стр. 506. видимо да је презент глагола *називајши* — *називљем* (*на-зѣвѣм*), а од глагола *дријемајши* је *дријемљем* (екав. *дрѣмљѣм*). Лескин је, дакле, једноставно пренебрегао једну морфолошку особеност глагола која у језичком материјалу није нимало скривена, као што је то пре учинио и Новаковић.

18. О томе нема ништа ни код М. Стевановића у Савременом српскохрватском језику I (Београд, 1964). То је опсежно језичко дело за које се с правом може рећи да је репрезентативни

универзитетски уџбеник. У њему се излаже „граматичко учење о савременом српскохрватском књижевном језику, приказују се процеси и појави у овоме језику и даје се његова граматичка норма“. Стевановић је своје излагање заснивао не само на књижевним творевинама познатих српских и хрватских писаца од Вука и Гаја до данашњих дана већ и на језику науке и савремене журналистике, а није занемарен ни свакодневни разговорни језик. Извори за језичку грађу била су и дела која су, између осталих, Даничић, Новаковић и Маретић узимали за писање својих граматика. Па и поред тога о двојаким облицима презентске основе глагола на -аџи у њој се не говори. Колико уопште има разлога за то, можда ће се донекле моћи видети кад се изнесе материјал који проистиче из језика наших савремених писаца.

19. Дакле, језички стручњаци и најпознатији граматичари нашег језика неједнако су се односили према глаголима на -аџи који се употребљавају с дублетним облицима. Једни су их као такве регистровали ограниченим бројем примера, и то се своди само на констатацију о њиховом постојању. Други ни толико. Они се уопште не задржавају на њима. А ти глаголи тиме представљају један језички још нерасветљен проблем којим се свакако требало позабавити, поготову кад се наш данашњи књижевни језик узме у целини.

20. Да видимо, даље, како су у речницима савременог књижевног језика дати глаголи на -аџи који у правописном речнику имају дублетне облике. За такво одређивање глагола најбоље се може користити баш речнички материјал јер је уз инфинитив глагола, као лексичке јединице и лексичке одреднице, увек и облик презента у 1. л. јединице. А онда — зна се да за испитивање појединих језичких особина може послужити сваки добар речник, који фондом заступљених речи у њему и њиховом обрадом неизбежно означава и одређени ниво у развоју дотичног језика у датом времену и у једној широј средини где је настао. За овај посао прегледао сам неколико наших најпознатијих речника.

21. И овде је на првом месту В у к К а р а џ и ћ са својим Српским рјечником од 1818. године. Значај тог лексикографског дела добро је познат: Вук је њиме огласио своју реформу књижев-

ног језика, азбуке и правописа и поставио солидан темељ на коме је после, у току неколико деценија, израсла зграда нашег новог књижевног језика. У оном временском тренутку то је био знак да је настала права језичка револуција чији су плодови демократизовали целокупну нашу културу.¹³ За тај се речник с правом вели да је класични пример речника народног језика. Састављен је од речи које је Вук понео из свог родног краја и које је затим уносио по сопственом сећању, а малобројне су оне што их је чуо да се говоре у другим крајевима ван ондашње Србије (нпр. у Срему, у Банату и др.). Сам речник је написан чистим, изворним народним језиком. С обзиром на то што је Вук израдио и издао Рјечник још у првим годинама бављења књижевним радом, тако рећи, на почетку своје списатељске делатности, и да је сам био без школског образовања, сасвим је тачно кад се каже да га је писао језиком којим је од детињства говорио, а то значи — језиком села Тршића и околине. По речима П. Ивића језик овога издања Рјечника „репрезентује Вуков родни говор боље него језик иједног другог већег Вуковог списка“.¹⁴ Тешко је утврдити, и до данас није утврђено, да ли је Вук одступао од тршићког говора онога времена и ако јесте — колико је одступио. Тадашњи говор у Тршићу, вели Ивић на истом месту, био је још свежа „непреврела“ мешавина говора масовних досељеника из Херцеговине и онога по броју незнатног становништва које је ту било затечено. Међутим, не треба губити из вида ни чињеницу да је Вук Карадић, пре него што је приступио изради речника, био издао две збирке народних песама, да је затим, док је прикупљао и сређивао речничку грађу, у покренутих полемикама устајао против ондашњег рђавог, ненародног језика у књижевности а залагао се за простонародни српски језик и да је после уз Српски рјечник објавио и Српску граматику, допуњено и поправљено издање прве граматике тог језика. Према томе, Вуков Рјечник својом појавом није био изолован, већ је настао на извесној основи књижевнојезичке реформе у њеној почетној фази. Зато се тај речник може узети као „полазни ослонац

¹³ Меша Селимовић: Вуков Рјечник је стварна основа литературе и културе XIX века (За и против Вука, Н. Сад 1967, 133).

¹⁴ Павле Ивић, Поговор Српскоме рјечнику, Београд 1966, 176.

за нови књижевни језик“. И у томе је његов изузетни значај.

22. У овом издању Вуковог Српског рјечника има много мање глагола на -аџи с дублетним обликом презента него што их има у правописном речнику, мање чак и од једне четвртине. Али тај број није толико мали кад се узме у односу на све речи које су обухваћене речником. А речник данашњег Правописа рађен је на знатно обимнијој и разноврснијој лексичкој грађи. Отуда се у њему нашло скоро три пута више речи, интересантних за правопис, него што их има укупно у Вуковом речнику. Али оно што треба одмах истаћи јесте — да код Вука има доста глагола с једним обликом презента, а у правописном речнику они су дати с дублетним облицима. Мислим да неће бити сувишно да их одмах наведем.

- а) Глаголи с презентом на -ам: *зазидаџи, зановијеџаџи, зидаџи, изжимаџи, шипиџаџи, надимаџи се, назидаџи, накујаџи се, насисаџи се, нашеџаџи се, одшеџаџи, њодзидаџи, њродријемаџи, њрошеџаџи се, раздријемаџи, среџаџи, [x]ријаџи* (keichen, stark husten), *шушкеџаџи*;
- б) с презентом на -ем: *бенеџаџи, декаџи, загонеџаџи, зазвекџаџи, зајреџаџи, квоцаџи, лијеџаџи, мљескаџи, одгонџаџи, њокаџи, њресисаџи, њрокаџи, скакуџаџи, слијеџаџи, сркуџаџи, њорокаџи, ћукаџи, усисаџи, [x]ракаџи, [x]рамаџи, [x]ркаџи*.

Разуме се да су најинтересантнији глаголи које је Вук овде дао с дублетним облицима презента. То су:

гибаџи (и с префиксима: *на-, њре-, са-*), *дозиваџи* (и с префиксима: *на-, од-, њо-, њро-*), *дријемаџи* (и с префиксом *за-*), *заимаџи* (и с префиксима: *на-, њоза-, уза-*), *одузимаџи* (и с префиксом *њре-*), *оџимаџи* (и с префиксом *њре-*), *џљескаџи* (и с префиксима: *њо-, раз-*), *џуаџи* (и с префиксом *на-*), *сиџаџи* (и с префиксима: *за-, иза, на-, о-, оба-, од-, ода-, њо-, њре-, њри-, њро-, раз-, раза-, са-*), *сисаџи* (и с префиксима: *из-, њо-*), *скиџаџи се, чалакаџи, чејаџи, шеџаџи* (и с префиксима: *до-, из-, њо-, са-*), *шкријаџи, шипиџаџи*.

Код Вука има и глагола који се не налазе у правописном речнику. То су: *узимаџи, зазиваџи, изазиваџи, заџаџи, њоџаџи,*

йотайсائي, сѣасائي, ѿиисائي. За прва три глагола речено је напред да су неоправдано изостављени. Последња три можда нису узети као речи са ретком употребом. Уосталом и Вук глагол *сѣасائي* упућује на обичнију реч *ѿрисѣјѣи*, а глагол *ѿиисائي* — на *сѣиисائي*, који у другом издању Рјечника има такође двојаки облик презента. Глагол *йотайсائي* означен је као реч за коју се мисли да је турска и уз њу се ознаком cf. (confer) даје одговарајућа реч *зайѣјѣи*. А презент глагола *зайѣјѣи* и *йотайѣјѣи* од основе на *-е-* (*зайѣјѣљем, йотайѣјљем*) могао се учинити састављачима правописног речника да има сувише ограничену одн. покрајинску употребу.

23. Из изложеног прегледа види се да и Вук није увек био доследан у одређивању презентског облика истих глагола. На пример, глаголи *на-*, *од-*, *ѿро-шѣтѣи* имају презент на *-ѣм*, а прост глагол *шѣтѣи* и сложени с другим префиксима имају презент с дублетним облицима, на *-ѣм* и на *-ѣм*. Од глагола *ѿиѿиѣи* презент је такође с обе основе, а *ѿиѿиѣи* само с презентском основом на *-ѣ-*. То се донекле може разумети јер је Вук све речи, па и глаголе, морфолошки одређивао према свом језичком осећању. А тамо где је располагао сигурним сазнањем да у конкретном случају има и други облички лик речи, он је и то верификовао.

Неједнако су наведени и глаголи са општим делом на сугласник *х*, који се тада није изговарао ни у Вуковом домаћем говору. Једнима од њих у основном облику, у инфинитиву, недостаје тај глас (*маѣи, ѣуѣи...*), а други на том месту имају нове гласове — *ѣ* и *ј*, настале под одређеним фонетским условима (*дуѣѣи, киѣѣи, њѣѣи*). Ови глаголи имају презент на *-ѣм* (*дуѣѣи, -ѣм, киѣѣи, -ѣм*). Сличан глагол *диѣѣи* (м. *диѣѣи*) има презент *диѣѣм*, а у загради Вук додаје: „ђекоји реку и *диѣм*“. То што „ђекоји“ говоре било је за Вука довољно да забележи и тај облик. Глаголи прве групе имају презент на *-шѣм*, али и на *-ѣм*: *маѣи, -шѣм, ѣуѣи, -ѣм* (и *ѣушѣм*). То је један од доказа да је за оно време појав нестанка гласа *х* био скорашњег датума, тако да су презентски облици са *ш* (од пређашњег *х*) још увек били постојани у језичкој свести. Тако је створен аномалан однос у глаголским основама (*ш*:—), и то без икаквих предиспозиција да се трајније одржи.

Као такав елиминисан је поновним бар теоријским успостављањем гласа *х*.

24. Уз инфинитив глагола с дублетним обликом презента Вук је стављао облик на -*ам*, а други, на -*ѐм* између заграда је и с везником *и*; нпр. *оџимаџи*, *ам* (и *оџимљем*). Само је код глагола *џрегибаџи* обрнуто: *бљем* (и *џрегибам*). Шта то значи за одређивање књижевне вредности тих облика? За Вука је несумњиво главни облик презента онај који се даје на првом месту, и он је свакако у извесној предности, иако су у књижевној употреби оба облика подједнако легитимна. Вук је једино код глагола *џосисаџи*, *ам* у загради написао: „говори се и *џосиџем*“, и као да је тиме хтео да му оспори адекватну вредност. Треба, међутим, истаћи да је Вук и тада и после у својим списима употребљавао, колико ми је познато, облике тих глагола од презентске основе на -*а*-. То су били првенствено његови облици. Али то не значи да се у Вуковим текстовима не могу нигде срести они други, с основом на -*ѐ*-. Ја сам, више случајно, наишао на ова два примера. Вук је и у овом издању Рјечника *s. v. оџиџа* употребио такав презент од гл. *скиџаџи се*: — не слушају, него *се скиџу* којекуда. У другом издању *s. v. вариџа* Вук пише: — У Боџи вариџу носе и на воду... и њоме *џосиџају* воду говорећи... А само неколико реченица иза тога: — По том иду те *џосиџу* њоме уљанике говорећи... У Броз-Ивековићевом речнику *s. v. џосиџаџи* наводи се и овај пример: пијесак што се њим писмо *џосиџе* (Вук, Рј.¹ 547). — У истом речнику *s. v. куџаџи* пример:— Дођоше виле да *се куџу* — употребљен је у Српским народним приповијеткама које је скупио и издао Вук Караџић, а *s. v. Ђурђев даџ* пример:— Мушкарци *се* понајвише *куџају* у потоку — непосредно је из Вуковог језика. Ово се може разумети и тако да је први облик (*куџу се*) Вук добио у приповеци коју је други забележио. Али у сваком случају, овакви примери, уколико их има у изворном облику, потврђују да је неке од ових глагола Вук могао имати с дублетним облицима и у свом језичком осећању, и онда их је тако употребљавао.

25. Кад је реч о првом издању Српскога рјечника, онда се поставља питање да ли су се ови глаголи употребљавали тада с дублетним облицима и у тршићком говору, који је на широј основи

представљао говор Вукових најближих предака досељених из херцеговачког племена Дробњака, или је Вук друге облике тих глагола можда чуо негде у неком другом говорном амбијенту, или је најзад на њих наилазио у народним песмама које је већ био почео скупљати, бележити и издавати. Рекао бих да је могуће претпоставити све то троје. Истина, они који су, у наше време, испитивали дробњачки и тршићки говор не дају нарочите податке о глаголима на *-аји* који у промени могу имати дублетне облике.¹⁵ То би значило да таквих облика у тим говорима нема. Или, што такође није сасвим искључено, као књижевни облици нису, за испитиваче, представљали дијалекатски материјал. Вук је дуже времена боравио у Срему, а за сремски говор се изричито каже да у њему колебљиви глаголи на *-аји* имају облике по VI (Белићевој) врсти, тј. од презентске основе на *-ā*.¹⁶ Међутим, у време кад је настајао данашњи наш књижевни језик, пре век и по, мора се рачунати као вероватно да је тада у поменутих говорима, на првом месту у говору Вуковог родног краја, било у употреби тих глагола с двојаком променом. А зна се и то да је Вук, кад је отпочео рад на речнику, већ био издао две књиге лирских и епских народних песама у којима се јављају такви глаголи.¹⁷ Ево неколико примера за облике од презентске основе на *-е*:

Не *ојимљи* погинућеш (стр. 80); — Већ *дозивље* слугу Добривоја (112); — Пак *дозивље* до два сина своја (123); — И *јозивље* Зука од Удбиње (119); — Да по теби љуба моја *шеће* (242).

Тако су ти глаголи, у приличном броју, ушли у Српски рјечник. И тако су, још у почетној фази формирања књижевног језика, у оба облика постали саставни део његовог граматичког система.

26. До другог издања Српскога рјечника прошло је више од тридесет година (1852). Тај временски период Вук је испунио преданим и самопрегорним радом на даљем изграђивању и усавршавању књижевног језика, а без последњих неколико година

¹⁵ Јован Вуковић, Говор Пиве и Дробњака (ЈФ књ. XVII); — Берислав М. Николић, Тршићки говор (СДЗБ. књ. XVII, 1968).

¹⁶ Берислав М. Николић, Сремски говор (СДЗБ. књ. XIV, 1964).

¹⁷ Сабрана дела Вука Караџића I, Просвета.

у сталној борби с моћним противницима његове језичке и ортографске реформе. На крају је извојевана потпуна победа: у књижевности је прихваћен језик за који се Вук залагао, којим је и сам писао и чији је граматички склоп он утврдио. А познато је да је Вук стално поправљао и дотеривао свој и наш књижевни језик „бирајући црте које су по разним крајевима разасуте“. За све то време на дневном реду налазио се и његов лексикографски рад. Ради што бољег упознавања са српским народним говорима Вук је често путовао по многим нашим крајевима и свуда је неморно купио и бележио нове речи за друго издање речника. Тако је Српски рјечник сада скоро двоструко нарастао грађом. Тиме је, наравно, повећан и број глагола на -аџи с дублетним облицима у основи презента. У односу на прво издање о тим глаголима може се рећи ово и оволико.

Прво. Сви глаголи на -аџи који су у првом издању с дублетним облицима презента, на -аџ и -џм, тако су наведени и у овом издању Рјечника.

Друго. Осим тих глагола овде има још толико других са двојаким презентом. Од њих су једни раније били с презентом на -аџ, а други, који су бројнији, сада се први пут налазе у овом издању. Ја ћу их тако, одвојено, и навести.

У првој су групи глаголи:

зидати (и с префиксима: *за-*, *на-*, *под-*), *надимати се*, *насицати се*, *нашејати се*, *њијати*, *одшејати*, *ишродријемати*, *ишошејати се*, *раздријемати*, *хријати*.

Вук ове глаголе сада наводи с презентом на -аџ, а одмах иза тога и у загради даје и њихов облик на -џм. Учинио је ту измену јер је накнадно видео да се те глаголске речи употребљавају и у облицима од друге основе у народним говорима које је он у почетку недовољно познавао. После 1818: године Вук је знатно проширио круг свога интересовања за народни језик у другим нашим крајевима, где је налазио и на друге, нове језичке особине, којима је попуњавао основни књижевнојезички фонд. Уз то је активно радио на скупљању народних умотворина: сам их је бележио на својим путовањима, а добијао их је, с разних страна, и од различних лица, која су то за њега чинила. При том је његово језичко знање поста-

јало садржајније и граматички стручније. Тако је Вук, према насталој потреби и у тежњи да му књижевни језик буде што чистији и правилнији, себе допуњавао и кориговао. Он је сада вредност језичких црта одређивао према томе где су и колико су употребом распрострањене. Када је Вук имао довољно доказа да се презентски облик наведених глагола јавља и у другој форми, он је то онда у књижевном и граматичком смислу и озаконоио. У оном времену кад је књижевни језик требало извући из живих народних говора такви и слични потези били су оправдани.

У другој су групи глаголи:

гњевати, *замахати*, *зайљескати*, *зайувати*, *заузимати*¹⁸ (и с префиксима: *из-*, *од-*, *по-*, *под-*), *зашкријати*, *зибати*, *издати* (и с префиксима: *об-*, *са-*, *у-*), *ицати се*¹⁹, *опахати*, *оисити* (и с префиксом *под-*), *иозадријемати*, *иоимати* (и с префиксом *у-*), *иоскијати се* (и с префиксом *по-*), *ирезивати* (и с префиксима: *ири-*, *са-*), *ирешети* (и с префиксом *у-*), *ирокујати се*, *сажимати*, *угибати*.

Као што се види, међу овим глаголима прости су: *гњевети*, *зибати*, *ицати се*, а остали су сложени с појединим префиксима. Као прости и с другим префиксима они се налазе међу глаголима који су у првом издању (осим *ирокујати се* и *сажимати*). Пада у очи да у овој групи има неколико глагола с презентом на *-ѐм* на првом, а на *-ѐм* на другом месту и у загради (*гњевети*, *замахати*, *ицати се*, *опахати*, *сизивати*, *угибати*), док је у првом издању тако наведен један глагол.

27. И овде се треба задржати на глаголима са гласом *х*. Видели смо како су они унети у прво издање речника. У међувремену Вук је дефинитивно извршио ортографску реформу у коју спада и писање гласа *х* тамо где му је било првобитно место. Резултати те реформе огледају се и у Рјечнику од 1852. Вук је те глаголе са *в* и *ј* унео и у ово издање, али свуда упућује на њихов изворни лик, са гласом *х* (нпр. *маати*, *машем*, *vide махати*; *надувати*,

¹⁸ Глаголе који постоје и као повратни Вук је наводио одвојено; нпр. *заузимати* је једна одредница у речнику, а *заузимају се* — друга. У таквим случајевима ја сам узимао глаголе без повратне речце.

¹⁹ Презент овог глагола је *иче ми се*, а у загради стоји: „а може бити да би ко рекао и: *ица ми се*“.

надувам, *vide надухати*; *кијати*, *кијам*, *vide кихати*). Од њих су *дувати* и *њијати* (и *њијати*) с дублетним облицима презента: *дувам* (*душем*), *њишем* (*њијам* и *њиам*). Такав презентски облик имају и глаголи: *духати* (и с префиксима: *за-*, *о-*, *раз-*), *нихати* (и с префиксима: *за-*, *од-*), *йухати* (и с префиксом *на-*); остали имају један облик (нпр. *кихам*, *машем*, *надухам*). Састављачи правописног речника угледали су се на Вука кад су за глаголе са гласом *в*, м. *х* стављали презент са сугласником *ш*, о чему је било речи. Тако, међутим, сада није требало поступити. Јер је Вук те глаголе с њиховим облицима имао на пространом терену народних говора у којима тада још није био свуда успостављен нов однос глаголских основа, инфинитивне и презентске, са гласовима *в* и *ј* или без тих гласова на месту где је било *х*. Према инфинитиву *дувати* презент је још увек могао бити и *душем*, поред *дувам*, а према *њи(ј)ати* — и *њишем*. И Вук их је тако износио у речнику. И то је онда било на месту. Народни говори били су непосредни извор материјала од којег се обликовао књижевни језик. Међутим, тај језик је данас стандардизован, са одређеним и утврђеним нормативима, граматички фиксиран. Зато не треба написати: *йродухати*, *йродухам* и *йродувати*, *йродувам* и *йродушем* и сл.

28. У овом издању Рјечника Вук је други облик презента давао у загради, али без везника *и*. Чини се као да је тиме хтео још више да истакне његову подређеност облику који стоји непосредно уз инфинитив, а у великој већини примера то је облик презента на *-ам*. Ово је истина појединост, али таква појединост да преко ње не треба прећи.

29. Треће издање Вуковог Српског рјечника (1898) треба само поменути — ради потпуности излагања. Приређивачи су се „у свему држали“ претходног, Вуковог издања. Учињене су само неопходне исправке и допуне и унесено је неколико стотина нових речи из Вуковог ручног примерка Рјечника од 1852. Што се тиче глагола на *-ати* с дублетним облицима, све је остало као у претходном издању. Глагол *ойухати*, који је додат са знаком да се говори у Дубровнику и Црној Гори, има у презенту само облик *ойухам*.

30. Сматрао сам да је потребно задржати се толико на Вуковом

речнику зато што је он за постанак нашег савременог књижевног језика од прворазредног значаја. Прво издање управо означава идеалан зачетак тога језика. А речник у целини представља основу наше лексикографије новијега времена. При писању доцнијих речника српскохрватског књижевног (и народног) језика увек се полази од Вуковог речника. И писци најновијег правописног речника морали су га имати при руци. Иако је наш књижевни језик поодмакао у свом развитуку, вредност Вуковог речника у протеклом времену није умањена.

31. После Вуковога Српског рјечника долази Рјечник хрватскога језика И. Б р о з а и Ф. И в е к о в и ћ а (1901). У Предговору овога дела каже се да му је за темељ постављен Вуков речник у другом издању, а грађа је узимана и коришћена из књижевних дела Вука Караџића и Ђуре Даничића, као и из народних умотворина које је Вук скупљао и издао. У речник су ушле и „добре и потребне“ речи из једне књиге хрватских песама, из неких дела М. Ђ. Милићевића и Његошевог Лажног цара Шћепана Малог, као и из Рјечника Југославенске академије у Загребу; остали извори нису на том нивоу. Тај речник је, значи, израђен, углавном, на делима која наш књижевни језик представљају у најчистијем, изворном облику. Његова је вредност и у томе.

О глаголима на *-аћи* који у Броз-Ивековићевом речнику имају дублетне облике може се рећи следеће. Ивековић се држао Вуковог речника: сви ти глаголи који су тако наведени налазе се и код Вука. Изузетак је глагол *ојухаћи* који овде у презенту гласи *ојухам* (*ојушем*). Понегде се, истина, понешто и додаје, али то се чини више узгред. Тако је за глагол *јоскайаћи* дат презент *јоскайљемо*, како је и у Вуковом речнику, а у загради: „у граес. и *јоскайѣмо*, као што се види из примјера“. А једини пример је из народних приповедака:— Велик страх их попадне да у оној пустињи од глади не *јоскайају*. — Од глагола *хукаћи* презент је *хучѣм*, као што је и у правописном речнику, а у загради се додаје: „и *хукѣм* по њеким крајевима“. Такав облик презента је потврђен и примером из Даничићевих Пословица:— Да млада за старијем *хука*... Међутим, за исти облик овог глагола у значењу „*hu! tachen*“ у пословици: Свети Лука у нокте *хука* — Ивековић је на-

писао да је *ука м. уче* — „да се сложи са *Лука*“. — Каткад се у том речнику не води рачуна о примерима који се наводе као потврда. Тако је од глагола *йокайаџи* презент на -*џѣм* као и у Вуковом речнику, а у примеру се двапут потврђује други облик: — Ако ко *йокаја* крвљу њезином хаљину, оно што *йокаја* нека опере (Б. Д а н и ч и ћ, Стари завјет, трећа књига Мојсијева, гл. 6, 27). Овакви случајеви — кад потврде недостају или кад су само за један од два презентска облика — показују да су глаголи механички пренешени из Вуковог речника. Да је речничка грађа коришћена више у граматичке сврхе, сигурно би било и више измена и допуна. Тиме би се добила реалнија представа о глаголима с дублетним облицима у драгоценим писменим изворима који су употребљени за израду речника. Али се битни задатак лексикографа модернијег језика састоји првенствено у томе да се покаже семантичко кретање речи, а најосновнија граматичка одредба се даје по устаљеном узусу.

У овом речнику има свега неколико глагола на -*аџи* с презентом на -*џм* и -*ѣм*, који се не налазе код Вука. То су:

халакаџи (од две потврде за облик *халакају* једна је из Рјечника ЈАЗУ, где овај глагол такође има презент с дублетним обликом); *досиџаџи* (с примером *досиџа* из народних умотворина); *изњихаџи* (пример за облик *изњиха* је из Вукових Пословица); *исхракаџи* (узет је из Стулићевог Рјечосложја), а пример за облик *израче* из Вуковог је речника); *озиваџи се* (пример: Не *озивај се* — из Вукових Пословица); *џоодузимаџи*; *џредузимаџи* (пример за облик *џредузимају* је из Милићевићевих Зимњих вечери); *џрезидаџи* („говори се у Хрв.“); *џризидаџи*.

Осим глагола *халакаџи*, сви други су, као што се види, сложени с префиксима; као прости и сложени с другим префиксима они су наведени и у Вуковом речнику.

И најзад, у овом речнику има неколико глагола с једним обликом презента а који се не налазе код Вука. То су: *вагаџи* — *важем*, *дозидаџи* — *дозидам*, *занијекаџи* — *занијечем*, *искихаџи* — *искихам*, *клевеџаџи* — *клевећем*, *нажимаџи* — *нажимљем*, *озидаџи* — *озидам*, *џиџраџи* — *џиџрајљем*.

То би углавном било све што треба да се каже о овим глаголима

на *-аиш* у Броз-Ивековићевом речнику у односу на Вуков речник.

32. Од новијих речника узео сам Српскохрватско-немачки речник С. В. Ристића и Ј. Кангрге (Београд, 1928) и Хрватско-српско-талијански рјечник М. Деановића и Ј. Јернеја (друго издање, Загреб 1963). То су, дакле, двојезички речници, али је и сама грађа нашег језика у њима значајна. По оценама које су изречене у критичким приказима и по општем мишљењу спадају у наше добре речнике. Од других речника су већи и потпунији. Они су затим настали у различитим говорним и књижевним срединама. А то су елементи који у извесном смислу могу одређивати структурни лик речника. Видећемо како у њима стоји са презентским обликом ових глагола на *-аиш*.

33. За речник Ристића и Кангрге написано је да даје „тип савременог књижевног језика с екавизмом у основи“ (М. Павловић). А речничка грађа у њему „чини део савременог разговорног и књижевног језика београдског центра“ (А. Белић). Што се тиче глагола на *-аиш* с дублетним облицима, у овом речнику их има много мање него у Вуковом. И најпре ћу навести глаголе који су код Вука с дублетним облицима презента, као и у правописном речнику, а овде имају само један облик. То су:

гибам, гњеветшам, дошетшам, задремам, зазидам, замашем, зањихам, зибам, зидам, изасишам, изидам, изузимам, иче се, ишетшам, јалакам, нагибам, називам (се), наишам, нашешам се, обасишам, обзидам, обузимам, одасишам, одзивам се, одњихам, одсишам, одухам, одишетшам, ојашем, ојсишљем, осишам, ђодзидам, ђодузимам, ђозадремам, ђозаишам, ђошам, ђоскишам се, ђрезивам, ђресишам, ђресишем, ђрешетшам, ђризивам, ђродремам, ђрозивам, ђрокушам се, ђроскишам се, раздремам се, расишам, сажимам (се), скакућем, скишам, узимам, чалакам, шиишам.

У овом речнику има доста и других глагола с једним обликом у 1. л. једн. презента, али су они тако наведени и код Вука (нпр. *зановешам, зайрећем, ишишам, машем, мљешћем* (код Вука — *мљешћем*), *срешам (се), сркућем, усишем, храмљем, рчем, шушкешам* и др.). А има и глагола који се не налазе у Вуковом речнику (нпр. *вагам, дозидам, исишљем, искихам, клеветем, оклеветшам, ђригибам, ђришишам, сиишам (се)* и др.).

Кад се сви ови глаголи узму укупно, онда се види да њихов број није мали. Од њих је само једна четвртина с презентом на -ѐм, а сви остали имају презентски облик на -āм. Значи да знатно преовлађују глаголи са односом основа *a : ā*. Иако је несумњиво да су се писци, при састављању речника, служили, на првом месту, Вуковим речником, као и Броз-Ивековићевим, они су, као што видимо, облик презента ових глагола одређивали и по свом језичком осећању, а свакако и по њиховој употреби на овом подручју не само у говорној пракси већ и у писаном књижевном изразу. Само тако се може разумети елиминисање многих глаголских дублета овога типа. Међутим глаголи са дублетним презентским облицима који су овде наведени углавном су заступљени и у Вуковом речнику. То су ови глаголи:

дозивајџи (и с префиксима: *џо-*, *са-*), *дремајџи*, *дувајџи*, *заимајџи* (и с префиксом *у-*), *зајџувајџи*, *заузимајџи* (и с префиксима: *од-*, *џо-*, *џре-*), *надимајџи*, *назидајџи* (и с префиксима: *са-*, *у-*), *најџухајџи*, *њихајџи*, *ојџимајџи* (и с префиксом *џре-*), *џребџајџи* (и с префиксима *са-*, *у-*), *џљескајџи* (и с префиксима: *за-*, *џо-*, *раз-*), *раздухајџи*, *сијџајџи* (и с префиксима: *за-*, *на-*, *џода-*, *џо-*, *џри-*, *џро-*, *раза-*, *са-*), *сисајџи* (и с префиксима: *из-*, *на-*, *џо-*), *хријџајџи*, *чејџајџи*, *шејџајџи* (и с префиксима: *џо-*, *џро-*, *у-*), *шкријџајџи* (и с префиксом *за-*).

Има свега неколико глагола с презентом на -āм и -ѐм који се не налазе код Вука. То су: *досијџајџи*, *изњихајџи*, *џредузимајџи*, *џрезидајџи* и *халакајџи*. Такав презент има и глагол *џмакајџи*, а у Вуковом речнику је само облик *џмакам*.

Код велике већине ових глагола презентски облик на -āм дат је уз инфинитив; облик на -ѐм је на другом месту и у загради, а код неких глагола облици стоје напореда (нпр. *ушејџам*, *ушејџем*). То сигурно значи да је за писце први облик обичнији, а онда и главнији. Само код неколико глагола облик презента на -ем дат је пре другог облика (нпр. *ојџимљем*, *-мам*). Али се одавде види да Ристић и Кангрга нису, у сваком посебном случају, приступали реалном одређивању књижевнојезичке вредности једног презентског облика према другоме.

Овај речник затим обилује многобројним примерима неујед-

начености, недоследности и колебаљивости (в, приказ М. П а в л о в и ћ а, ЈФ књ. VIII, 211—218). То се огледа и при навођењу ових глагола с обликом презента. Тако смо видели да глагол *зидати* и сложени с једним префиксима имају презент на *-ам*, а сложени с другим префиксима — на *-ам* и на *-ем*; глаголи *дозивати*, *позивати* и *сазивати* имају, у презенту, дублетне облике — *дозивам* (*дозивљем*)..., а од глагола *одзивати* се презент је *одзивам* се, од *позивати* — *позивљем* и сл. Од глагола *храмати* презент је *храмљем*, а од *дохрамати* — *дохрамам*. Итд. Таквих примера има и у другим речницима, и то у сваком случају представља недостатак лингвистичко-граматичке интервенције самих лексикографа. А онда — овај речник није рађен на материјалу из књижевних дела и других писаних текстова, већ је заснован на живој, говорној фразеологији, која је, ма колико изгледала уопштена, у извесним оквирима локализована. Таква језичка ситуација налази одраза и на граматичкој обради речи.

У Ристић-Кантргином речнику нису једнако наведени ни глаголи са гласом *х* који се употребљавају и са гласовима *в* и *ј*. Ми смо видели да глаголе *дувати*, *кијати* и сл. Вук упућује на инфинитив са *х*, јер је за њега, после увођења тога гласа у правописни систем, то био њихов основни лик у заједничком књижевном језику. Ристић и Кангрга те глаголе, међутим, упућују на лик са *в* и *ј*: *духати* в. *дувати*, *кихати* в. *кијати*, *ојхати*, *ојашем* в. *ојајати*. Али глаголе *њијати* (*се*) и *јувати* упућују на *њихати* (*се*) и *јухати*. Познато је да се сви ти глаголи, као и неке друге речи, у средини где је речник постао, изговарају само са гласовима *в* и *ј* јер је *х* свуда и одавно нестало. Зато је требало и ова два глагола навести као претходне. И у правописном речнику, истина, стоји: *њијати* не него *њихати*, али у Белићевом Правопису је *њихати* и, у загради, *њијати*, *њијам*, трп. прид. *њијан*. С обзиром на то да је речник Ристића и Кангрге речник српскохрватског (књижевног) језика у коме ове глаголске речи, као и многе друге, видно постоје с двојаким ликом у гласовном облику, а и са двојаким морфолошким облицима, нема сумње да би најисправније било наводити их као такве; нпр. *дувати* — *дувам*, а *духати* — *духам* и *душем* — без подређивања једних облика другима.

34. У Предговору првом издању Хрватско-српско-талијанског рјечника (1956) писци М. Деановић и Ј. Јернеј уверавају нас да су настојали одразити „данашњи књижевни и говорни језик разних наших крајева“. У речник је ушло и доста нове и живе грађе, „особито из градског говора и новина“. Иако је тако схваћен, ни овај речник „нема нормативних намјера“. При његовој изради писци су се користили модерним речницима, од наших на првом месту речницима Ристић-Кантрџе и Ј. Бенеша. За основу речника узет је јужни изговор који не карактерише само ијекавска замена *јаиша*: у загради се наводе још две фонетске прте као његово обележје — *ћ* за *шић*, *х* а не *в*, *ј*, и иза тога је стављено *ишћд.*, што треба да значи да их има и више.

И у овом се речнику уз инфинитив глагола даје 1. л. једн. презента. Али има и глагола који су наведени без презентског облика, нпр. глаголи: *сићати*, *оклеветати*, *мљаскати*. Затим се неки као итеративни имперфективног вида упућују на перфективне од којих су постали; нпр. *засићати* в. *засућити*, *обузимаћи* в. *обузети*, *сретићи* в. *срести*. Прво је очигледна омашка, а друго редакторски пропуст. Што се тиче глагола наведених са презентом, не може се знати како су писци речника одређивали његов облик: да ли су га налазили у коришћеној разноврсној грађи или у употребљеној обичној „сувременој фразеологији“ или су за то консултовали речнике које су имали при руци; а могуће да су га одређивали и према томе како га и сами употребљавају или према личном сазнању како га употребљавају и други. Извесно је, међутим, да су наведени презентски облици у првом реду облици њиховог језика, без обзира на то да ли су непосредно дати или су само усвојени. Јер у овом другом случају несумњиво је да су они прихватили баш те и такве облике презента, а то значи оне за које су и сами били.

И у овом речнику има доста мањи број глагола с дублетним обликом у 1. л. једн. презента него у Вуковом речнику. Овде ћу најпре навести глаголе који такав презентски облик имају у оба речника. То су ови:

гибати (и с префиксима: *йре-*, *са-*), *гњевити*, *дозивати* (и с префиксом *йо-*), *дријемати*, *заузимати* (и с префиксима: *из-*, *од-*, *йре-*), *јалакати*, *надимати*, *оштимати* (и с префиксом

йре-), *йљескайи* (и с префиксима: *за-*, *йо-*), *йодасийайи* (и с префиксима: *йо-*, *йри-*, *йро-*, *раз-*, *раза-*, *са-*), *йухайи*, *раздухайи*, *сисайи* (и с префиксом *из-*), *скийайи се*, *хрийайи*, *чейайи*, *шейайи* (и с префиксима: *до-*, *од-*, *йо-*, *йро-*, *са-*, *у-*), *шкрийайи* (и с префиксом *за-*).

Неколико глагола у овом речнику су с дублетним обликом презента, а код Вука имају један облик. То су:

квоцайи, *кихайи*, *мљескайи*, *йоскайайи*, *йрокайайи*, *скайайи*.

Такође неколико глагола овде су с дублетним обликом, а у Вуковом речнику их нема. То су:

досийайи, *доскийайи се*, *озивайи (се)*, *йрезидайи*, *йрийискайи*, *фркайи* (*soffiare*).

Не мали број глагола у овом речнику је с једним обликом у 1. л. једн. презента, а код Вука имају дублетни облик. Ево њих:

душем, *задријемам*, *задухам*, *зазидам*, *замашем*, *зањашем*, *зибам*, *зидам*, *изидам*, *иче се*, *ишејам*, *нагибам*, *називам*, *назидам*, *нањашем се*, *нашећем се*, *њашем*, *обзидам*, *одзивам се*, *одњашем*, *одухам*, *ојашем*, *ојсийљем*, *йодзидам*, *йозадријемамо*, *йосисам*, *йоскийам се*, *йрезивам*, *йрешећем*, *йризивам*, *йродријемам*, *йрозивам*, *йрокујам се*, *йроскийам се*, *сазивам*, *сазидам*, *угиbam се*, *узидам*, *ишійам*.

То нису једини глаголи с једним обликом презента. Има их још. И неки су и код Вука тако наведени, а неких тамо нема.

Између дублетних презентских облика у овом речнику је везник *и* (тал. *e*) (нпр. *одшејам* и *одшећем*); само је код глагола *доскийайи се* други облик у загради: *доскийам (ћем) се*. Тиме је истакнута њихова равноправност у употреби. Ипак треба рећи да је презентски облик на *-ам* дат на првом месту; тако није једино код глагола: *квоцайи*, *кихайи*, *ојиммайи*, *йрокайайи* и *скайайи* (нпр. *ојимљем* и *ојимам*). А то би требало да значи да је за писце речника макар и минимална предност на страни првог облика.

Као по правилу, и у речнику Деановића и Јернеја има недоследности у одређивању презентског облика наведених глагола. На пример, сложени глагол *йрезидайи* има у презенту дублетне облике (*йрезидам* и *йрезићем*), а прост глагол *зидаји* и сложени с другим префиксима су с једним обликом — на *-ам*. С друге стране,

глагол *дријемаџи* у презенту гласи *дријемам* и *дријемљем*, а сложени с префиксима имају облик на *-ам*. Глагол *гибайџи* такође има оба облика (*гибам* и *гибљем*), а сложени с једним префиксима имају дублетне облике, с другим префиксима — само облик на *-ам*. Глагол *усисаџи* има 1. л. једн. презента *усишем*, а глагол *џосисаџи* — *џосисам*, док су глаголи *сисаџи* и *исисаџи* наведени с презентом на *-ам* и на *-ѓм* (*сисам* и *сишем*). Итд.

Тако видимо да су лексикографи више-мање слично поступали при одређивању презентског облика ових глагола на *-аџи*, тј. нема уједначености у томе. За њима су се свакако повели и састављачи правописног речника иако су они били позвани да у таквим случајевима поступе систематскије.

35. Сада ћу дати неколико статистичких података о стању ових глагола у прегледаним речницима. Од 220 глагола на *-аџи* који су у правописном речнику наведени с дублетним облицима, у Вуковом речнику их има мање од половине — 102, а с једним обликом у 1. л. једн. презента је 44 глагола; свега 146 глагола. Толико ових глагола има и у речнику Деановића и Јернеја (150), али је с дублетним презентским обликом само 54 глагола. Интересантно је да исто толико таквих глагола има и у Ристић-Кангргином речнику (54), док је с једним обликом презента 128 глагола. Кад се зна да је Вуков речник у првом реду у основи нашег данашњег књижевног језика, онда би ове цифре могле значити да се у његовом развоју до данас знатно смањио број глагола на *-аџи* с двојаким облицима у промени. Што се тиче бројног стања ових глагола с једним обликом у презенту, види се да их има више у Ристић-Кангргином речнику него у речнику Деановића и Јернеја (128 : 96), али то с напоменом да треба имати на уму да је први речник уопште обимнији. Од извесног је значаја овде однос између глагола са презентом на *-ам* и глагола са завршетком *-ѓм*. Код Деановића и Јернеја тај однос је 45 : 51, а код Ристић-Кангрга — 84 : 42; дакле 1 : 1 и 2 : 1. То би требало да значи да у књижевном језику екавскога изговора, код ових глагола на *-аџи*, доста преовлађују у промени облици са основом презента на *-а-*, док на другој страни има чак нешто више глагола са презентском основом на *-ѓ-*. Неки примери глагола то непо-

средно илуструју. Наиме, исти глаголи код Ристић-Кангрге и Деановића и Јернеја имају различите облике презента. То су ови глаголски облици: *вагам : важем, зањихам : зањашем, ижнимам : ижнимљем, искихам : искишем, исјросијам : исјросијљем, нањихам се : нањишем се, нашејам се : нашећем се, одњихам : одњишем, ојухам : ојушем, љрешейам : љрешећем*. Разуме се да би овакав закључак морао почивати на претпоставци да се у поменутих речницима колико-толико одражава стање оне језичке средине којој они према писцима припадају. Али је познато да је природа лексикографског посла таква да то треба примати са обавезном резервом. Ипак језичка факта остају као непобитан доказ за оно што сама собом представљају.

36. За овај рад прегледао сам и два недовршена речника нашег књижевног језика.

У издању Матице српске и Матице хрватске изашле су досад четири књиге Речника српскохрватског књижевног језика (последња реч је *љрешња*). Тај речник је заснован на језичкој грађи из дела писаца наше нове и најновије књижевности, као и из публицистичке, стручне и научне литературе. Њоме је обухваћено речничко благо од половине прошлога века до данас. Разна значења речи најчешће су потврђена одабраним примерима из употребљене грађе. То ће по свему бити први потпун информативни речник савременог књижевног језика.

Од глагола на *-аји* који су у правописном речнику наведени с двојаким облицима презента, императива и прилога садашњег у четири књиге овога речника недостају само два глагола: *занекаји* и *јојухаји*; сви остали су заступљени (на броју 141). Обрађивачи речника очигледно су се највише држали Правописа који су издале исте Матице јер су ти глаголи углавном дати с дублетним презентским обликом, као што је то и у правописном речнику. С једним обликом презента у 1. л. једн. има само неколико глагола, и то су ови: *дечем, зазвекћем, заклећћем, изнаимам, исјросијам, исјисичем, ишијијам, накујам се, јозадремам, јооодузимам, љрејљескам и љрешишем*. Глаголи с дублетним презентским облицима наведени су као у Правопису (нпр. *зидам* и *зићем*); једино код глагола *бенејаји* у загради стоји „ређе *бенејам*“, а код *јојљескаји*, поред облика

на -ам и -ићем, такође у загради: „ретко -ићем“. Као што је и разумљиво, дублетни презентски облици наведених глагола нису сви потврђени и примерима из дела наших писаца. Таквих потврда има за извештан број глагола (нпр. за глаголе: *гибайи*, *духайи*, *надимайи се*, *њихайи*, *ошимаји*, *иљескаји* и др.). За друге су примери само за један облик (нпр. за гл. *вагаји* има четири потврде за облик од презентске основе на -жѣ-, а ниједан од основе на -а-). А неки глаголи су без потребних потврда. Многе од примера који су овде цитирани ја ћу наводити кад будем износио материјал из језика писаца. Толико о овом речнику.

37. Други речник је Речник српскохрватског књижевног и народног језика који издаје Српска академија наука и уметности у Београду. Досад је изашло седам великих књига (последња реч *инионирање*). Тај се речник ради на богатој грађи штампане књижевности у најширем смислу од Доситеја и Вука до најновијег времена, а исто тако и на речничкој грађи из многих збирки речи скупљених у народу у разним крајевима. Кад буде завршен, то ће сигурно бити најпотпунији научни речник нашег савременог књижевног (и народног) језика.

У изашлим књигама овога речника налазе се сви глаголи који су и у правописном речнику, од *бенейайи* до *изузимаји*, на броју 49. С једним обликом презента су: *завекећем*, *закрћћем* и *засисам*. Сви други су наведени као у правописном речнику, са дублетним облицима (нпр. *гибайи*, *гибам* и *гибљем*, *жмикаји*, *жмикам* и *жмичем*). Код неколико глагола други презентски облик је у загради; нпр. *дозивайи*, *дозивам* (*дозивљем*), *заклейейайи* -*ејћем* (-*ејшам*) и др. Неки глаголи затим овде имају на првом месту облик презента који је у Правопису на другом месту (нпр. *занекам* и *занечем* : *занечем* и *занекам*). И то би било све о овим глаголима у овом речнику у односу на те глаголе у речнику Правописа. Разлике су, дакле, незнатне. Али и овде треба истаћи да су за већину глагола дублетни облици заступљени и у наведеним примерима. Највише је потврда за облике глагола: *гибайи*, *дозивайи*, *дремаји*, *загонейайи*, *занекаји*, *засијайи*, *заузимаји*, *зидайи*. Као и у претходном речнику, за неке глаголе примери су само за један облик презента (нпр. за глагол *замахайи*), а за неке

опет уопште нема примера (нпр. за *дозирајти*). Јер је значењска страна речи у речнику увек била у првом плану. Примере из дела познатијих писаца наводићу на одговарајућим местима.

38. Као што се из досадашњег излагања може видети, у нашим речницима су различито представљени глаголи на *-ајти* који у речнику Правописа од 1960. године имају дублетне облике. Број тих глагола није мали. Зато се мора узети као сигурно да су се састављачи правописног речника служили материјалима из више речника, подразумевајући ту, свакако, и на првом месту, и прегледане речнике, а такође и речнике наших претходних правописа, Боранићевог и Белићевог. И чини се као да су, у овом случају, узимали отуд све такве глаголе. Међутим, питање је да ли сви ти глаголи, тако узети са дублетним облицима, имају потребну књижевну вредност. Јер писци наших досадашњих речника, изузимајући последња два, ма колико да су настојали да речима одређују граматичке облике који су пуноважни за књижевни језик, могли су каткад, можда више несвесно, подлећи локалном утицају. Примера за то има и у речницима који су овде претресани.

(Наставиће се)

Бранислав Милановић